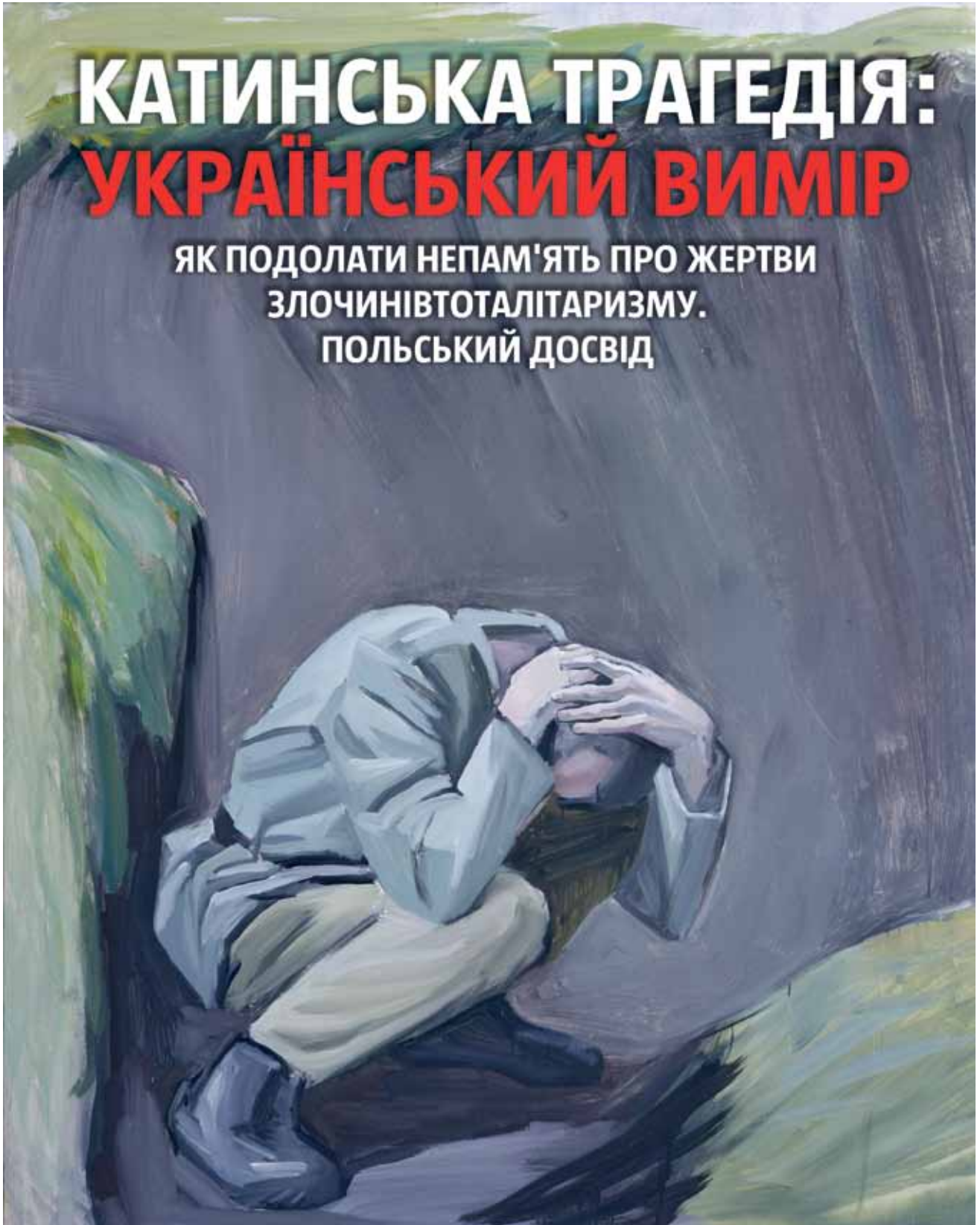

КАТИНСЬКА ТРАГЕДІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

**ЯК ПОДОЛАТИ НЕПАМ'ЯТЬ ПРО ЖЕРТВИ
ЗЛОЧИНІВ ТОТАЛІТАРИЗМУ.
ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД**

Як подолати непам'ять про жертви злочинів тоталітаризму

Катинь є одним із найглибше досліджених злочинів сталінського режиму. Сьогодні відомі імена багатьох учасників цього вбивства – від конвоїрів і членів розстрільних команд, що були безпосередніми виконавцями, до «замовників» та ідеологів. Це еталонний злочин сталінізму.

Для польського народу Катинь стала щепленням від комунізму. Український вимір жаху періоду культу особи був інший. Голодомор, Великий терор та ГУЛАГ знищили кілька мільйонів життів. Ніхто вже не дізнається точно, скільки. Якщо мірити катинями, вийде приблизно 400, а то й 500! Масштаб сталінізму для нашого народу – півтисячі катиней! І наслідком цього є аж ніяк не щеплення, а ампутація. Видалення пам'яті. Українське суспільство боїться пам'ятати своє минуле.

Але непам'ять не тільки не допомагає соціумові. Вона йому шкодить: забуті помилки повторюються, а невимовлені гріхи то гріхи непростенні.

Зрештою, пам'ять про минуле визначає, ким ми є, а ким – ні. Це питання національної ідентичності. І не тільки такої. Адже коли йдеться про звірства, то вибір, пам'ятати їх чи ні, стає вибором, бути чи не бути. Людиною.

Скептики скажуть, що мораль на хліб не намажеш. Але країни, які розраховувалися зі своїм трагічним минулим, є більш успішними! Бо енергія спільноти витрачається на інші складові гуманітарного розвитку. А значить скептики не мають рації.

Непам'ять, злопам'ять і забуття повинні бути подолані. Як перемогти амнезію? Почути правду. Адже правда не шкодить. Шкодить брехня.

АНДЖЕЙ ВАЙДА

ПРО МАМУ, ТАТА, ХАРКІВ
ТА КАТИНЬ

4

АНТИМУХІНГ.

333 БРЕХНІ ПРО КАТИНЬ Олександр Зінченко

6

ЗГАДУЮЧИ

СТАРОБІЛЬСЬК Сергій Жадан

10

ЕВА ГРУНЕР-ЖАРНОХ:

«Ця ексгумація нагадувала психічну хворобу» 12

АРХЕОЛОГІЯ ВБИВСТВА

ТАЄМНІ ЦВИНТАРІ НКВД У ХАРКОВІ
ТА БИКІВНІ Анджей Коля

16

Андрій Амонс:

«Стінки між українськими і польськими могилами
могли сягати всього 30–40 сантиметрів» 22

Биківня «за першою
категорією» Вахтанг Кіпіані

26

Як стерти каїнову печать
комунізму? Мирослав Маринович

29

Обкладинка – Леся Хоменко, картина з серії «Очевидець» 2009 р.

Відповідальні за випуск: Олександр Зінченко, Анна Лазар

Дякуємо за допомогу й надані матеріали альманахові Карта, Катинському музеєві у Варшаві, Ніні Лапчинській («Меморіал», Харків), Пьотрові Погожельському («Польське радіо»)

ФОТО ВІКТОРА СЕНКЕВИЧА, 2008 РІК

Анджей Вайда
чекав правди про смерть
батька 50 років

АНДЖЕЙ ВАЙДА ПРО МАМУ, ТАТА, ХАРКІВ ТА КАТИНЬ

Розмовляли
Олексій
Бобровніков
та Олександр
Зінченко

У житті кінорежисера є історія, про яку він мусив мовчати майже 50 років і розповів лише у стрічці «Катинь», котру 2008 року номінували на «Оскар». Картину можна було назвати «Харків», і тоді вона б стала цілком автобіографічною. У цьому інтерв'ю Анджей Вайда розповідає, які сцени фільму були найособистішими...

...Напевно, той момент, коли читають катинський список. Це було найстрашніше: ті жінки, які замерли

під гучномовцями на вулиці... Чи вже сьогодні прозвучить його прізвище? Чи завтра? Чи прозвучить? Чи ні?

Наступного дня це вже надрукували у газетах. Усі за цим пильнували, хто у тому списку буде. Звичайно, усвідомлювали, що 25 тисяч... що той список не охопить усіх. І кожен боявся побачити чи своє, чи прізвища своїх близьких – батька, брата... Саме ця сцена фільму була однією з тих..., що проймають найбільше...

Тоді, 1943 року, німці відкрили катинські могили і почали друкувати список усіх, кого змогли ідентифікувати. Серед речей тих офіцерів знайшли документи, якісь радянські газети, нотатки-щоденники... Один із солдатів, котрий вів щоденник, устиг навіть занотувати: «...завезли до лісу, везуть у заграбованому автомобілі, 6:30 місцевого часу». А далі: «Що з нами буде?» – це останні слова. При тих офіцерах знайшли все – у них не забирали ні докумен-

тів, ні речей. І все вказувало на те, що їх убили навесні 1940 року. Тобто зробити це міг лише НКВД.

Ми з мамою тоді жили в Радомі. У тій німецькій газеті, що виходила польською мовою, було прізвище Вайда. Але Кароль, а не Якуб. Натомість також, як і батько, капітан. Тобто збігалося звання, збігалося прізвище. Ім'я було іншим.

Чи був то наш батько, чи ні – були вагання. Але мама міркувала так: якщо ім'я інше, то має бути хтось інший.

Звісно, не було жодної певності, чи існував колись якийсь Кароль Вайда. Це не таке вже й поширене прізвище. Але ж і не надто рідкісне! Тому мати була переконана, що то не батько, і жила надією.

Пам'ятаю сцену прощання моєї мами з батьком. Я був присутній, ми з братом обидва це бачили... Мама мала таку ікону невеличку з Богородицею Остробрамською. Знаєте, були дві святині у довоєнній Польщі – Богородиця Остробрамська з Вільна і Богородиця Ченстоховська з Ченстохови. І ось той образ, може, з долоню розміром, вона поклала батькові до кишені, на серце... То було так промовисто, так зворушливо...

За давньою традицією, коли чоловіки йшли на війну, жінки давали їм медальйон, або якусь святиню, оберіг, що мав би їх урятувати і зберегти. Щоб ті повернулися. Добре це пам'ятаю...

До останньої хвилини, до самого початку війни у колі мого батька, мами вважали, що до війни справа не дійде, що це такі маневри – одні випробовують інших. Німці випробовують, як далеко можна зайти... І ми вірили, що війна не розпочнеться, полк батька кудись там помарширує до німецького кордону.

Що насправді сталося, ми зрозуміли 1 вересня 1939 року, побачивши той потужний наступ... А 17 вересня вторглися радянські війська. І з'ясувалося, що батько, відступаючи зі своїм загоном, вже перейшов той умовний кордон та опинився «з радянського боку». Відтоді ми повністю втратили контакт із татом. Якби їхній загін трохи затримався і потрапив до німецького полону, всі б урятувалися... Повернувся би з війни...

ТРИ ДНІ З ЖИТТЯ АНДЖЕЯ ВАЙДИ:

13 квітня 1943 року німецька окупаційна влада повідомила про знахідку масових поховань польських офіцерів у Катині, що під Смоленськом. Серед імен загиблих – капітан Кароль Вайда. Про капітана Якуба Вайдю не було жодних відомостей.

17 травня 1957 року фільм Анджея Вайди «Канал» отримує Срібну пальмову гілку на Каннському фестивалі. Тоді ж у Парижі кінорежисер відкриває для себе книжку «Катинь у світлі документів», де йшлося про те, що решта польських військовополонених могла бути розстріляна в інших містах СРСР.

13 квітня 1990 року представники СРСР передають польському уряду матеріали, з яких стало відомо, що капітан Якуб Вайда був бранцем Старобільського табору і розстріляний НКВД у Харкові навесні 1940 року.

Усі, хто опинився по той бік, загинули... Лише невеличка група врятувалася.

Чому батько відступав так далеко на схід? Всього час жевріла надія, що буде можливість переформувати сили і, скажімо так, дати відсіч німецькій армії. Коли вторглися радянські війська і зайняли півкраїни, польське військо не чинило опору, позаяк не було жодного приводу

А ЯКЩО ЗА ВСІМ ТИМ СТОІТЬ ГЕББЕЛЬС, ЗА КАТИНСЬКИМ ЗЛОЧИНОМ, ТО, МОЖЕ, ЦЕ ВСЕ Ж ТАКИ НІМЦІ ЗРОБИЛИ?! ТАК ДУМАЛИ ТОДІ ВСІ

для цього: не було війни з СРСР... Дехто пробував боронитися, коли їх роззброювали, але взагалі-то здалися в полон без боротьби.

Ми знали, що батько потрапив до радянського полону: долетіли дві звістки. Першу приніс якийсь солдат, котрий бачився з моїм батьком. (Солдатів відпустили, тоді як офіцерів затримали у таборах). Отже, саме він і привіз лист. Батько писав, що потрапив у радянський полон у Шепетівці, надіслав мамі гроші з останнього офіцерського утримання. Ті гроші дали нам змогу пережити першу зиму... ту, найлютішу...

Потім не було чути нічого. А за кілька місяців з'явилася вістка, мовляв, батько потрапив до Козельського табору. Але то

було дуже непевно, ліпше сказати, що достовірно нічого не відомо було!

І от 1943 року радіо та газети повідомляють про Катинь.

Мушу визнати, що це був такий момент, коли з'явилися вагання, а раптом то німці зробили?! То ж, як із неба впало! Всі знали, що більшого брехуна, більшого ошуканця, ніж міністр пропаганди Геббельс, просто немає!

А якщо за всім тим стоїть Геббельс, за катинським злочинном, то, може, це все ж таки німці зробили?! Так думали тоді всі.

Було відомо, на що німці здатні. Бачили розстріли на вулицях, знали про концтабори – все це було в нашій свідомості. А що відбувалося з іншого боку, в СРСР, того ми не знали.

Незабаром зрозуміли: так, цього разу німці не брешуть. Цього разу Геббельс сказав правду.

Отже, в тій німецькій газеті, яку видавали польською, було прізвище Вайда. Та не було жодного доказу, жодного паперу, який би підтверджував, що той Кароль Вайда – наш батько... Були вагання... Як би це пояснити... Адаже мільйони людей під час війни десь загубилися, кудись зникли, а потім раптом з'являлися. Ціла Європа перемішалася в тому гармидері... Тому мама сподівалася, що батько живий: може, не встиг до армії Андерса й усе ще перебуває в якомусь таборі в Сибіру... Тобто мала такі самі ілюзії, як кожна жінка, яка не може примиритися зі смертю чоловіка...

По війні з'ясувалося, що решта зниклих офіцерів не повертаються, не дають жодних звісток... Вже поволі починають повертатися з Англії ті, хто воював із Андерсом у Західній Європі, повертаються з радянських таборів ті, хто не зміг до Андерса долучитися... Щоразу ліпше ми починали розуміти, що наш батько загинув.

Але мама чекала... Вона померла 1950 року, сподіваючись на диво. Але його не сталося.

Потім, через багато років ми дізналися, що були й інші табори. І мій батько був убитий у Харкові, в підвалах НКВД. ■

Анеля і Якуб Вайди

АНТИМУХІНГ.

333 БРЕХНІ ПРО КАТИНЬ

Насправді перекручень більше. Брехня про катинський злочин плодиться швидше за помийних мух. Мільйони жертв сталінських репресій уже давно визнані беззаперечним фактом. Однак 25 700 військовополонених поляків, яких НКВД СРСР відправив на смерть за прямим наказом Сталіна та Берії, – досі в центрі «дискусії».

У сучасній РФ поширюється рух за історичну «реабілітацію» Сталіна. Його адвокатами в «катинській справі» постійно виступають монархіст Андрей Савельєв та автор кількох провокаційних книжок Юрій Мухін. Нині апологетика Сталіна у Катинській справі налічує вже тисячі сторінок, на кожній із яких за «антиросійську підлість» таврують «капееесівських геббельсівців».

Суть претензій дуже проста. По-перше, мовляв, Катинь – то німецький злочин, скоєний у 1941-му, і аж ніяк не більшовицький. По-друге, безвинність СРСР доведена комісією на чолі з академіком Ніколаєм Бурденком у 1944-му. По-третє, «Особлива папка № 1», що містить катинські документи з особистими підписами Сталіна та Берії, є фальсифікацією.

Стверджувати, ніби провина в цьому масштабному злочині лежить на комусь іншому, а не на НКВД та Сталіні, сьогодні може або дурень, або падлюка. Щоправда, слід зауважити: одне другому не суперечить, ці риси можуть поєднуватися в найнеймовірніших пропорціях. Дискутувати з дурнем щодо міфів та вигадок – то марудна й марна справа! Але залишати брехню без відповіді – теж не годиться.

Отже, Мухін – окремо, факти – окремо!

Автор:
Олександр
Зінченко

БРЕХНЯ № 1

«10 тис. розстріляних у Катині»

13 квітня 1943 року німецьке радіо, а згодом і кілька видань Третього Рейху поширили повідомлення про те, що неподалік Смоленська, у місцевості Козьї Гори, відомій також як Катинь, місцеве населення вказало гітлерівцям на поховання військовополонених поляків, яких у 1940 році розстріляло НКВД. Водночас оку-

панти оголосили, що в Катині знайшли 10 тис. тіл.

Тоді ж таки була створена комісія під керівництвом доктора Гергарда Бутца. Вона встановила, що німецька пропаганда перебільшила кількість поляків у тамтешніх могилах. Бутц досліджував ці поховання впродовж двох місяців – від 29 березня до 3 червня 1943 року. Він установив, що в семи з них налічувалося 4 143 тіла.

3 червня 1943 року експертизу було зупинено, як зазна-

чали у звіті, через спеку та «інші санітарні причини». Тому восьма могила залишилася невивченою. Згідно зі свідченнями учасників тих досліджень, кількість небіжчиків у ній не могла перевищувати 200–300.

Тобто загальна кількість загиблих у Катині сягала 4,5 тис. Але ця інформація не потрапила до німецької пропаганди. Гітлерівцям було добре відомо, що поляки розшукують щонайменше 10 тис. офіцерів, які опинились у радянському полоні після спільного нападу Німеччини та СРСР на Польщу.

Навесні 1940-го припинилося листування між польськими офіцерами, що перебували в таборах у Козельську, Осташкові та Старобільську, та їхніми близькими. Влітку того самого року стурбовані відсутністю звісток родичі звертаються як до німецької окупаційної влади, так і до радянської.

Але жодної відповіді не дістають.

Після відновлення дипломатичних відносин між Польщею та СРСР у серпні 1941 року еміграційний уряд Владислава Сікорського кілька разів звертається до Сталіна з вимогою прояснити долю близько 10 тис. польських офіцерів із трьох таборів військовополонених, яких розшукували родичі.

Приблизний список зниклих військових склала комісія під керівництвом ротмістра польської армії графа Юзефа Чапського, відомого художника-імпресіоніста. Він сам був одним із бранців Старобільського табору. Його, а також ще 394 особи з усіх трьох таборів, навесні 1940 року відділили від решти бранців і перевели спочатку до Павлищового Бору, а незабаром – до Грязовця. Саме там і було укладено згаданий перелік імен.

СТАЛІН ВІДПОВІДАЄ, ЩО В СРСР ПОЛЯКІВ НЕМА, Й КАЖЕ ЗДИВОВАНОМУ АНДЕРСОВІ, МОВЛЯВ, «ВОНИ ВТЕКЛИ В МАНЬЧЖУРІЮ»

Прем'єр Сікорський разом із генералом Владиславом Андерсом, якому доручили створення польської армії в складі союзних сил, під час переговорів зі Сталіним 3 грудня 1941 року надають список офіцерів, які зникли. Генсек відповідає, що в СРСР їх нема, й каже здивованому Андерсові, мовляв, «вони втекли в Маньчжурію».

Коли навесні 1943 року німці розкопали катинські могили, більшовики звинуватили їх у провокації. ТАРС стверджував, що саме нацисти розстріляли поляків. За радянською версією, останні були розміщені у трьох таборах і прокладали дороги поблизу Смоленська. Окрім того, Кремль у повідомленні від 16 квітня 1943 року обурювався: «...геббельсівські брехуни згадують село Гнездово, але пошархайські замовчують, що саме біля нього розташовані археологічні розкопки історичного Гнездовського могильника».

Звичайно, той, хто був у курсі переговорів Сталіна й Сі-

корського міг би дуже здивуватися: то що ж, польські військовополонені втекли в Маньчжурію чи весь час залишалися під Смоленськом? Чому генсек не міг сказати взимку 1941 року, що вони опинилися в руках німецьких окупантів іще влітку? І до чого тут вікінги та русичі із Гнездовських курганів?!

Але найцікавіше, що СРСР навіть перебільшив домисел «геббельсівських брехунів»: у Катині лежить 11 тисяч!

БРЕХНЯ № 2

«Комісія Бурденка дослідила 11 тис. тіл»

1943 року СРСР створив «Спеціальну комісію із встановлення та розслідування обставин розстрілу німецько-фашистськими загарбниками в Катинському лісі військовополонених польських офіцерів». Очолив цю групу академік Ніколай Бурденко, а до її складу ввійшли письменник Алексей Толстой, митрополит Ніколай та інші достойники.

Як стверджує її підсумкове повідомлення, могили були відкриті у присутності всіх членів комісії, і там «було знайдено велику кількість трупів у польському військовому обмундируванні. Загальна кількість трупів, за підрахунками судово-медичних експертів, сягає 11 тис.».

Як так сталося, що німці за два місяці робіт викопали 4 143 тіла, а радянська комісія – майже втричі більше лише за один тиждень роботи? Більшовицькі «розкопки» тривали від 16 до 23 січня 1944 року.

Насправді, комісія Бурденка дослідила тільки 925 тіл. В експертизі брали участь 11 фахівців-медиків. Очевидно, що за тиждень 11 осіб не могли дослідити по тисячі останків кожен. На початку їхнього звіту стоїть одна кількість – 11 тис., але далі, в заключній частині документа, фігурує інша – 925 екстумованих.

Повторні дослідження, проведені в порядку слідства Генеральною прокуратурою РФ разом із польськими прокурорами та експертами, підтвердили: в Катині ніколи не було поховано 11 тис. тіл. Правду казав доктор Бутц, а не академік Бурденко. ▶

ФОТО З АРХІВУ КАТИНСЬКОГО МУЗЕЮ У ВАРШАВІ

1943 року в Катині німці відкрили тільки одне з багатьох місць розстрілів польських бранців

БРЕХНЯ № 3**«Німці розстріляли поляків із трьох таборів, розташованих неподалік Смоленська»**

Повідомлення спецкомісії Бурденка називає такі табори ОН-1, ОН-2, та ОН-3.

Утім, серед документів, знайдених у Катині, тільки на одному є згадка про табір ОН-1. І цей документ – підробка.

Тут треба пояснити. Навесні 1943-го в Катині німці знайшли серед особистих речей загиблих понад 3 тис. одиниць кореспонденції (1 650 листів, 1 640 листівок, 80 телеграм). Усі ці матеріали містили в адресі назву «Козельськ» і були датовані числами до квітня 1940 року.

Ще серед особистих речей загиблих фігурували 20 щоденників, де бранці нотували подробиці свого буття в Козельському таборі. Усі вони обривалися навесні того самого року.

Німецькій комісії вдалося ідентифікувати 2 815 польських офіцерів, похованих у Катині. Це становило 67,9% з усіх 4 143 тіл. Повний список ідентифікованих негайно опублікували в кількох газетах. Згодом він сам став доказом проти існування якихось таборів ОН-1, ОН-2 та ОН-3.

Річ у тому, що в Козельську перебувало близько 4 700 бранців. 200 з них навесні 1940-го були відокремлені від решти й відправлені до табору «Павлищев Бор», а потім – до Грязовця.

Значно пізніше, коли списки розпізнаних були опубліковані й потрапили до рук колишніх полонених Козельського табору, з'ясувалися страшні речі.

РАДЯНЬСЬКА КОМІСІЯ ВЧИНИЛА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ, АЛЕ НЕ ВРАХУВАЛА, ЩО НЕ ВСЕ МОЖЛИВО ПІДРОБИТИ

Цей перелік німці склали в порядку ексгумації та ідентифікації. А порядок ексгумування нацистами був зворотним до порядку етапування з Козельського табору більшовиками! Тобто ті, хто лежав на споді могил, були відправлені з Козельська першими (і це виявилися старші офіцери), а ті, чиї тіла лежали вище, потрапили туди останніми.

Складно уявити ситуацію (якщо спробувати приміряти ці факти на вішак радянської версії, яку ретранслюють сучасні

ревізійністи), щоб німці в 1941-му розстрілювали поляків саме в тому порядку, в якому вони були етаповані більшовиками з Козельська в 1940-му!

Коли в липні 1989-го Юрій Зоря дослідив у Особливому архіві ДА СРСР списки на відправку з Козельського табору до Смоленського УНКВД, з'ясувалося, що їх порядок збігається з тим, який у 1943-му опублікували німці. Матеріали радянських архівів підтвердили спостереження колишніх польських бранців.

Одного з них – професора Станіслава Свяневича, який служив у польській армії поручиком, – зняли з етапу в останній момент, просто на станції Гнездово. Він був останнім, хто бачив живими колег. А від Гнездова до Катині – лише кілька кілометрів.

Комісія Бурденка збрала «свідчення» того, що німці проводили селекцію документів і частину їх знищували. Вона представила шість джерел, «знайдених» у катинських могилах із датами кінця 1940 – червня 1941 року. Але, як-то кажуть, «є нюанси». Наприклад, на одній із листівок, що була датована 20 червня 1940-го, можна було розібрати підпис: Станіслав Станіславович Кучинський-Іскандер-Бей. З інших документів НКВД точно відомо, що він не був розстріляний у Катині, а від лютого 1940 року перебував у чекістських казематах Москви. Чи треба пояснювати, як його листівка могла потрапити до матеріалів комісії Бурденка?

Остання на підставі «свідчень місцевих жителів» звинуватила в організації катинського розстрілу оберстлейтенанта Арнеса і «штаб 537-го будівельного батальйону», але, коли Нюрнберзький трибунал почав досліджувати докази радянської сторони, з'ясувалося, що Арнес – не Арнес, а Аренс. І служив до листопада 1941 року в іншому місці, тоді як за даними, що були «зібрані» під керівництвом Бурденка, німці проводили розстріли до вересня 1941-го.

Отже, радянська комісія вчинила фальсифікацію. Але не врахувала, що не все можливо підробити: в Катині стра-

ГОЛА ПРАВДА.
Навесні 1943 року німці ексгумували в Катині 4 143 розстріляних НКВД поляків

ФОТО З АРХІВУ КАТИНЬСЬКОГО МУЗЕЮ У ВАРШАВІ

тили не 11 тис. польських бранців, а близько 4 500, і не з трьох таборів, а лише з одного – Козельського. Отже, куди поділася решта?

БРЕХНЯ № 4

«Те, що в катинських могилах знайдено німецькі набой, – доказ проти нацистів»

З огляду на вже згадані факти, цього міфу можна було б тут не розглядати. Але...

Окрім Козельського табору, іще близько 4 тис. польських військовополонених утримували у Старобільському, а ще 6 500 бранців, переважно поліцейських і прикордонників, – в Осташковському.

Тіла польських поліцейських та прикордонників знайшли поблизу села Медне в серпні 1991 року. Так само, як і в Катині, в цих могилах виявлено багато куль від німецької зброї. Є тільки один нюанс: ця місцевість ніколи не була окупована німцями. Впродовж двох із половиною днів тут проходила лінія фронту. Але вона – не найкраще місце, щоб здійснювати масові розстріли й поховання, чи не так?

На запитання, як так сталося, що НКВД розстрілювало німецькою зброєю, відповів Дмитрій Токарев, колишній начальник Калінінського управління, свідок і співучасник розстрілів бранців з Осташкова. Під час допиту він засвідчив, що майор Василій Блохін, який очолював групу «ліквідаторів», привіз «для роботи» цілу валізу німецьких «вальтерів» калібру 7,65.

Тіла бранців Старобільського табору знайшли на околиці Харкова. Тут усі постріли було зроблено з радянської зброї. Дослідження 1994–1996 років показали, що польські полонені й радянські жертви були вбиті одним і тим самим зарядом. Із єдиною тільки різницею – що поляків розстрілювали в підвалах НКВД в центрі міста, а громадян Країни Рад – часом просто на краю могил у приміському лісі.

Усі матеріали, що підлягали датуванню, свідчили: розстріли польських бранців відбувалися не пізніше квітня – травня 1940 року.

«КАТИНЬСЬКІ РОЗСТРІЛИ»

У квітні й травні 1940 року НКВД СРСР провело операцію зі знищення 21 857 польських військовополонених. Близько 14 700 перебували в трьох таборах військовополонених у Старобільську, Козельську та Осташкові. 14 552 з них були розстріляні. 395 колишніх бранців перевели до іншого табору в Павлицевому Бору, а потім – до Грязовця. Вони уціліли. Кілька десятків бранців були відправлені до в'язниць і таборів. Доля деяких із них досі не встановлена.

Окрім того, було розстріляно 7305 осіб, які утримувалися в тюрмах Західної України та Білорусі. З них близько 500 страчено в Харкові, не менше ніж 2000 – у Києві й поховані у Биківні. Кількість розстріляних у Херсоні та інших містах залишається невстановленою, а їхні могили досі не знайдені.

БРЕХНЯ № 5

«Документи, що викривають Сталіна й Берію, є фальсифікацією»

Ревізіоністи намагаються переконати, ніби «Особлива папка № 1», яка містить протокол № 13 засідання Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 року та низку інших документів із підписами Сталіна та Берії, є пізнішою підделкою. Але жоден із їхніх аргументів не витримує критики фахових джерелознавців.

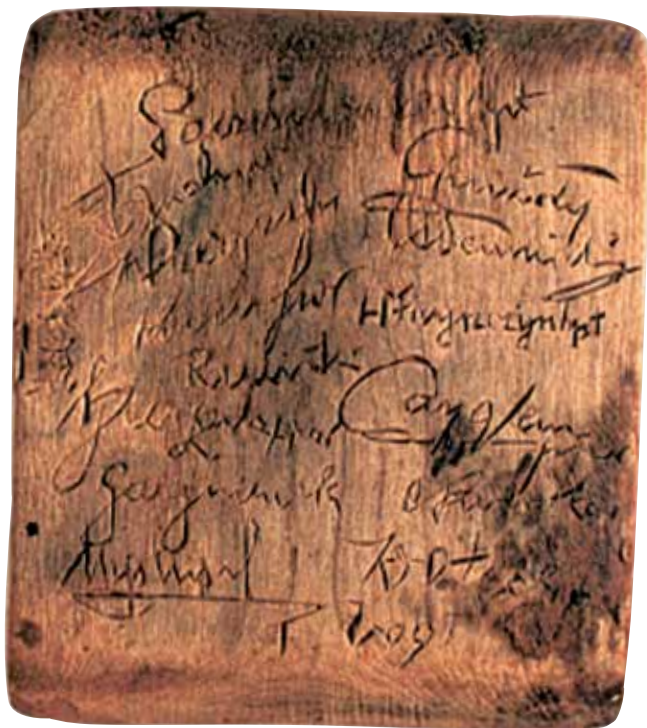
Понад те, якби навіть «Особлива папка» кудись зникла, якби її ніколи не знайшли – це не мало б жодного значення для встановлення істини.

Адже спочатку було виявлено етапні списки. І вони дивовижним чином накладалися на порядок ексгумації ідентифікованих у Катині тіл.

Окрім тоненької «особливої» тежки й цих реєстрів, архівісти розкопали центнери інших документів: табірна документація, списки бранців, документи нарад щодо проведення «операції» в різних відділах НКВД, логістична документація (скільки загратованих вагонів подаги й коли), звіти начальників таборів про настрої серед ув'язнених під час відправки звіттіля, шифрограми начальників УНКВД про перебіг «операції» (скільки розстріляли того чи того дня), укази щодо нагородження учасників орденами і грошовими преміями – ця процедура сьогодні досліджена в усіх подробицях.

Усі сучасні спроби обілити Сталіна є метастазами ракової пухлини тоталітаризму. По суті, твориться новий культ, нова віра, де генсек – пророк її. Твориться релігія брехні. ■

ЗГАДУЮЧИ СТАРОБІЛЬСЬК

МОНАСТІР У СТАРОБІЛЬСЬКУ. Різьблення на дерев'яному портсигарі, що був знайдений під час розкопок могил польських бранців Старобільського табору в 1995 році

Можливо, тому, що залежимо від багатьох зовнішніх чинників, від збігу обставин та щасливого випадку, ми намагаємося не відчувати відповідальності за речі, до яких не маємо безпосереднього стосунку, до подій, що відбувалися за нашої відсутності, за нашої фізичної непричетності. Ну бо справді, який стосунок я маю до історії? Тим більше до історії, що постійно замовчувалася? Як можу бути відповідальним за вчинки людей, з якими не відчуваю жодної спорідненості? Відповідальність, як і пам'ять, будеється суто на нашій вибірковості, на нашому бажанні чи небажанні говорити про речі незалежно від їхньої болючості й неоднозначності. Втім, вона завжди має подвійне дно, і щойно тобі здалося, ніби ти навів лад у своїх стосунках із минулим, як воно, минуле, вириває з нікуди, з тим, щоби супроводжувати тебе, доповнюючи твій досвід та біографію.

Автор:
Сергій Жадан,
письменник

Ми не можемо бути цілком незалежними від місця народження та історії, яка це місце виповнює. Географія промовляє сама за себе. Особливо в поєднанні з історією. І добре, якщо хтось пояснить тобі це з самого дитинства. Хоча зазвичай доводиться власноруч вносити ті кістяки з шаф у шкільних аудиторіях.

Свого часу я зіткнувся з цим у Польщі. Саме в Польщі, де ж іще?! Хто ще міг би розповісти мені про наявність у містечку, яке я вважав рідним, табору полонених польських офіцерів? Географія грала проти мене, оскільки примушувала в той чи інший спосіб бути відповідальним за події, про які я навіть не здогадувався. Це доволі незатишне відчуття, ти ніби усвідомлюєш, що за твоєю спиною, поза твоєю увагою відбувалося щось грізне й невинуватне, щось таке, чим у жодному разі не можна пишатися, щось, про що говорять як про доведене й очевидне зло, до якого ти так само

стаєш причетним з огляду на місце народження.

Що я знав про перебування в Старобільську польських офіцерів? Ясна річ, нічого. За часів нашого безтурботного дитинства нам, звісно ж, нічого про це не розповідали, інформації жодної не було. Для нас, радянських дітей, колишній монастир, де в 1939–1940 роках містився табір для полонених, асоціювався лише з військовою частиною, яка була там у 1980-х. Сам факт перебування радянських військових на монастирській території теж інтригував, адже зрозуміло, що колишній монастир не буває, за всім цим проглядали певні недоговореність, неузгодженість: старі церковні бані без хрестів, якась старожитня кам'яна огорожа, відчуття захопленого приміщення, чогось не надто мілітарного, в будь-якому разі антирадянського. Пам'ятаю, там служив тато моїх друзів. Був офіцером, щодня проходив крізь металеву браму на монас-

тирське подвір'я. Про поляків він навряд чи щось знав. Найімовірніше, й сьогодні знає небагато.

На території монастиря спочатку розмістили близько 8 тис. полонених. Старших офіцерів тримали окремо. Генерал Сікорський, що був одним із керівників оборони Львова, мешкав у будинку на вулиці Володарського, поруч зі школою, в якій я навчався. Багато з офіцерів свого часу встигли взяти участь у Першій світовій війні на боці Російської імперії. І ось через 20 років історія зробила дивний хід і та ж таки імперія знову піймала їх у свої хитро обладнані капкани. Ніби не бажаючи відпустити від себе своїх колишніх вояків. Цікаво, наскільки чужими були для них це місто і його мешканці? Свідки згадують, що місцеві знаходили спільну мову з полоненими, проте це ні про що не свідчить – з полоненими всі завжди знаходять спільну мову, тим більше коли вони обеззброєні. Сьогодні монастир відновлено, військової частини там немає. На стіні висить пам'ятна дошка. На одному з цвинтарів є польська діляниця. Історики стверджують, що офіцерів у Старобільську не розстрілювали. Хіба що за спробу втечі, що до злочинів не зараховується. Більшість померла від хвороб та умов проживання. Хоча щодо останніх теж є різні свідчення: дехто з очевидців стверджує, що місцеве населення напередодні війни жило не набагато заможніше за полонених. У будь-якому разі усе це в місті мало кого турбує – просто ще одна сторінка історії, кимось писана й кимось правлена, не надто актуальна й не надто важлива. Важливішими й далі лишаються умови проживання. І яка різниця, в кого і з чим асоціюється назва твого міста. Є історичні факти, про які ніхто не любить згадувати. Навіть якщо термін відповідальності за них давно сплив.

У всьому цьому є логіка, якщо подивитися уважно. Справді, який стосунок ми всі маємо до злочинів, яких не скоювали? Понад те, який стосунок до всіх цих розстрілів має теперішня Україна? Тут слід поставити інше питання:

а до чого вона взагалі має стосунок? За що мають відповідати громадяни країни, яка все не визначиться з власними преференціями? Від чого вони мають відмовлятися? Що вони взагалі повинні виносити з минулого як історичний вантаж? Складно вимагати співчуття та порозуміння від суспільства, яке й надалі живе минулими війнами, за жодних обставин не бажаючи визнавати себе не переможцем. Важко говорити про вшанування й відновлення історичної справедливості з громадянами, які сам розвиток історичних подій вважають великою несправедливістю. Суспільство, котре живе ідеями реваншизму й спілкується мовою ультиматумів, щонайменше готове взяти на себе відповідальність за масові розстріли військовополонених. Понад те, у багатьох випадках воно готове говорити про доцільність та історичне виправдання цих розстрілів. З чим, власне, і доводиться стикатися на кожному кроці, коли співгромадяни не здатні

порозумітися навіть щодо таких понять, як Голодомор чи масові чистки 1930-х, а пошуки історичної правди зводяться не до вшанування жертв, а до нового витка війни пам'ятників із встановленням бюстів чи то Сталіна, чи то Бандери. У цьому контексті історія з польськими офіцерами навряд чи взагалі може когось серйозно зачіпати – ми маємо надто багато власних непохованих мерців, щоб займатися чужими.

Наше спільне минуле, безперечно, потребує порозуміння й знаходження прийнятного для всіх погляду. Завелика кількість взаємних претензій навряд чи здатна привести до лікування історичних неврозів та комплексів, на які ми страждаємо. Проте насамперед наше спільне минуле потребує елементарного проговорення. Адже складно розраховувати на якесь порозуміння, замовчуючи й приховуючи, не договорюючи й не визнаючи. Інша річ – наскільки ми всі до такого називання речей своїми іменами готові. Іноді складається враження, що українці просто бояться власного минулого. Відповідно часто відмовляються визнавати його своїм. Нам дістався складний і суперечливий історичний спадок. Проте всі спроби відмовитися від нього, проігнорувати зазвичай призводять лише до подальшого ходіння по колу в пошуках речей, які й так давно нам належать. У цій ситуації можна принаймні не відмовлятися від минулого. Навіть якщо воно нікому не подобається.

Я не певен, що всі ці спроби знайти спільну мову найближчим часом матимуть якийсь успіх. Усі ми надто зосереджуємося на своїх образах та розчаруванні, щоб вибачати співрозмовникам їхню правоту. Втім, у чому я переконаний, то це в доцільності й необхідності такої розмови. Понад те, у неможливості її уникнути. Оскільки нам і далі належить жити з цим жахливим, неможливим, невід'ємним минулим, яким нас наділило провидіння, наповнивши піски та чорнозemi довкола нас металом та порохом. ■

ЕВА ГРУНЕР-ЖАРНОХ: «Ця ексгумація нагадувала психічну хворобу»

Розмовляла
Тереса
Кочаровська

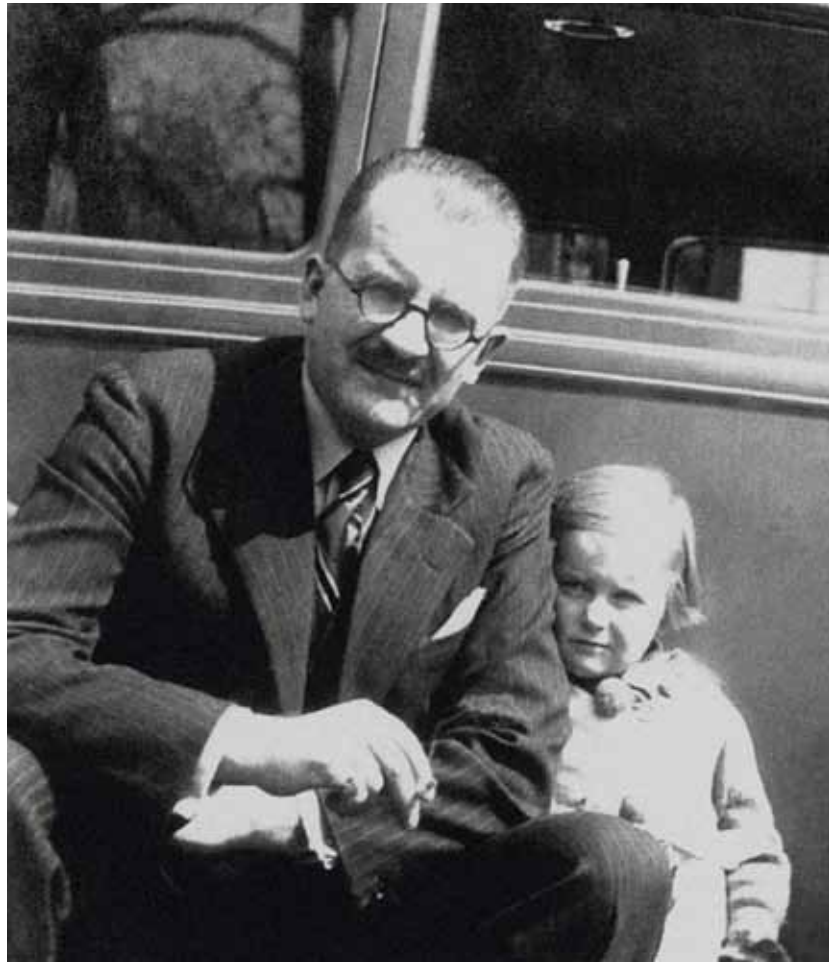
Мене завербували на два сезони ексгумацій у Харкові: в 1995 і 1996 роках. Треба було дослідити шостий квартал Лісопарку – це там було виявлено місце поховань убитих в'язнів Старобільська. Водночас я виконувала функції лікаря команди.

Так, мені ввижався остерігаючий дзвінок: не треба туди їхати. Натомість я й не уявляла собі, наскільки жахаючим буде це завдання. Не усвідомлювала масштабу цього бузувірського злочину. Думала: прецінь працюю лікарем, хірургом, анестезіологом, протягом 40 років роботи при мені зустріли смерть сотні людей, зокрема близькі та знайомі. Тож здавалося, що готова до проведення ексгумаційних робіт, особливо беручи до уваги факт, що минуло вже більш ніж 60 років з моменту злочину. Переоцінила власні сили.

Ця ексгумація нагадувала психічну хворобу. У мене було роздвоєння свідомості...

Тоді я сіла в автобус, повний галасливої, веселої молоді. Студенти Університету Миколая Коперника з Торуня їхали на археологічну практику. Я – на похорон батька...

Пішли ми на територію ексгумації. У результаті проведених раніше розкопок повсюди із землі виділилися кістки: тут частина черепа, ще десь голіпка. Я боялася, що наступаю на останки, на кісточки мого тата. Ходила навшпиньки. Скрізь були помітні сліди осквернення цього місця: пляшки, бруд і

сміття, залишки від вогнища, паркові стежки – тут містився будинок відпочинку КГБ.

Усі ці думки хотіла втопити в завзятій роботі. Працювала, як машина: копала, видобувала із землі кожен найменшу частинку, перевіряла вже перекопані відвали, чи не залишилася в них якась дещиця.

Умови роботи були винятково важкими. Їх не можна навіть уявити, не те що описати. У глибоких ямах, переповнених нерідко трупною рідиною, на нас щось лилося, падали частини тіл...

У «мокрій» могилі завглибшки 3 м ми стояли по коліна в мазі, що виникала внаслідок розкладу м'яких тканин людських тіл. Щоб дістатися останків, треба було перелити 300–400 відер трупної густої рідини зі страшним запахом. Лише тоді вийняти їх, передати з ями нагору; там рештки детально обмивали, очищували, перераховували, описували та пакували. Сморід був такий, що представ-

ник тамтешньої санепідстанції хотів припинити ексгумацію.

Моє роздвоєння сильно шало. Коли ми йшли обідати, я сміялася, жартувала, але всередині мене наростав страх.

Під час ексгумації дуже хотіла віднайти останки або предмети, які належали би моєму батькові. Знала, що він міг мати при собі золоту обручку, родовий перстень, годинник, портсигар із монограмами «JG». А ще фотографії: тридцятирічної брюнетки з довгим волоссям та п'ятирічної дівчинки з коротким світлим волоссям...

Водночас мною оволодівав страх при думці, що я справді знайду щось батькове.

Працюючи як шалена, згадувала образи з дитинства. Його портрет... Яким був мій батько?

Він походив із родини німецьких баронів, звали Юліан Грунер. Один із його предків, ще з префіксом von, офіцер пруської армії, одружився колись із

МИРНЕ ДИТИНСТВО.
Влітку 1939-го п'ятирічна
Ева Грунер була щаслива
зі своїм батьком.
Незабаром він зникне

ФОТО ІЗ ПРИВАТНОГО АРХІВУ ЕВИ ГРУНЕР-ЖАРНОХ

хоч трохи. Мені було п'ять років, коли ми розлучилися.

Однак у моїй голові блукали лише уламки спогадів із дитинства перед війною: якісь такси у дворі, сходи, що вели до саду, місцеві хлопці, які переходили річку Просну. З батьком у мене асоціювалися його короткі гострі вуса; пригадую, як вони колюлися. Нічого більше.

Після війни, ще дитиною, ампутувала його з пам'яті. Бо він був немов прикрий і болісний спогад. Не можна було про нього говорити, тільки приховувати, як злочинця. Навіть мама не хотіла розповідати про тата, побоюючись, що проговорюся.

Але з часом я сама почала збирати про батька інформацію: переглядала документи, світлина, читала передвоєнні статті, вслухалась у розповіді родичів та знайомих. І раптом відкрила, що його життя було незвичайним, навіть геройським.

Він скрізь вирізнявся. Навчаючись у Варшавському уні-

верситеті, був водночас першим у цьому закладі викладачем фізичної культури. В 1921–1928 роках регулярно займався спортом, став багаторазовим чемпіоном і срібним медалістом Польщі у стрибках угору та метанні списа, не чужий йому був також біг із перешкодами. На жаль, після війни згадки про нього усунули з усіх спортивних хронік. Офіційно зник, бо... загинув у злочині, про який не можна було говорити.

Лишень згодом я дізналася, що під час мобілізації зголосився до резервного шпиталю в Любліні. До радянської неволі потрапив 19 вересня 1939-го разом із персоналом польового шпиталю в Станіславі. Поранили його в голову, коли намагався захищати покалічених людей, що лежали на вулиці перед шпиталем, коли на них наїхав радянський танк.

Він міг би врятуватися. Приміром, покликатися на своє німецьке походження і вимагати обміну з німцями. Проте ціна зради була для нього, вочевидь, надто високою.

Усе, що знаю про батька, довідалася від інших. Але й через ці перекази я захопилася його сильною особистістю. Настільки, що не раз ловила себе на думці, мовби він мене виховав із того світу. У найважливіших моментах життя завжди себе запитувала: «Що скаже батько, коли повернеться?» А потім, коли не повертався: «А що би він на це сказав, якби повернувся?»

І власне, через більш ніж 50 років я прибула до нього, до Харкова.

Ніколи не почувалася так близько до тата, як під час цієї затької роботи. Мене не покидало враження, що торкаюся його тіла, землі, перемішаної з кров'ю. Під час видобування чергових останків гадала: а може, це він!

Не могла при цьому прогнати відомі мені трагічні факти. Знала, що спершу їх привозили зі Старобільська до харківської тюрми. В екзекуції тисяч в'язнів брали участь небагато, швидше за все, лише кільканадцять виконавців. Спершу в одній із камер їм зв'язували

Юліан Грунер був багаторазовим чемпіоном у різних видах спорту

ФОТО ІЗ ПРИВАТНОГО АРХІВУ ЕВИ ГРУНЕР-ЖАРНОХ

полькою, і таким чином частина родини полонізувалася.

На другому курсі навчання тато довідався, що створюється польська армія. Одягнув більшовицьку форму і перебрався через вируючу Росію. У січні 1919 року зголосився до кінної розвідки 3-го ескадрону 10-го полку Литовських уланів і боровся з більшовиками до кінця.

У відродженій Польщі продовжив вивчення медицини у Варшаві, в 1925-му отримав диплом доктора медичних наук.

Батьки зустрілися в Каліші, де тато після студій знайшов роботу. Спершу працював у страховій медичній службі, згодом заснував у Каліській лікарні відділ педіатрії, виконував функції ординатора. Взяли шлюб 1931-го в костелі Св. Якуба. Я, їхня єдина дочка, народилася на три роки пізніше.

Взагалі я не могла собі батька згадати! Він був для мене білою плямою. А прецінь повинна була б його пам'ятати

руки за плечима. Потім переводили до спеціальної внутрішньої в'язниці з товстими стінами. За столом сидів прокурор, який перевіряв особисті дані й казав: «Можете йти». Коли ув'язнений повертався в напрямку виходу, енкаведист стріляв йому в голову. Жоден бранець не сподівався смерті в той момент.

Запитувала себе подумки: «Чи батько боявся тоді? Про що думав перед смертю? Чи її сподівався?»

Ефект цих моїх роздумів – я не витримала до кінця сезону. Мене, котра ніколи не мала проблем зі сном, почали мучити нічні кошмари. Приміром, снилося, що сплю зі своєю такою в могилі й відчуваю, що ми лежимо на чийось рештках. Щоб їх не потовкати, обережно піднімала пса, потім себе... І прокидалася.

Не вмю плакати. У дитинстві не мала перед ким виплакати; мене навчили, що сльози нічим не зарадять. Тож ніколи й не ридала, ані дитиною, ані дорослою. Врешті на ексгумації на мене нахлинув несподіваний плач як наслідок зібраних та притлумлюваних емоцій.

Поїхала завчасно. Власне, втекла. Думала, якщо звідти не виберуся, то збожеволію. Залишила тільки трьом особам свою візитку. А також батькові дані та особливості предметів, які він міг мати при собі в останню хвилину. Через кілька днів після повернення до Щецина, де я живу, отримала повідомлення: знайдено перстень із монограмою «JG» і годинник!

За рік поїхала на ексгумацію знову. Витримала в Харкові до кінця. Відчувала, що мушу, хоча перестрашена була не менше, ніж минулого разу. Інші також мали моменти слабкості. Приміром, в одного з професорів час від часу був нервовий зрив: він біг до лісу і там плакав.

Я цього разу була спокійніша. Переконала себе, що могила мого батька вже відкрита і що його останки поховані. Що тепер коло братської могили, де лежить і його прах, можу запалити свічку, принести квіти...

Абсолютно здивували нас черепи, які там, де не про-

йшлися свердла «м'ясорубок», були цілі, без слідів куль. Інакше, ніж у Катині чи Медному, – там вони мали виразні сліди входження та вильоту куль. Тож ми спершу не знали, як у Харкові вбивали в'язнів. Лише після детального вивчення археологи виявили, що черепи таки пошкоджено, але в інших місцях: розбиті верхні або нижні зуби чи вивалені кістки очних западин. Виявилося, що куля входила через великий потиличний отвір і виходила через вуста або очі. Радянські кати знали досконало людську анатомію і те, що завдяки саме такому розстрілу кров залишалася в артеріях... Тож не мусли часто прибирати...

Те, що його могли вбити, ми відчували ще 1943 року. Щоправда, тата не було в списках,

надрукованих німцями, але ж він уже не відзивався, не подавав ознак життя.

Коли настала доба Хрущова, видавалося, що я могла би поїхати до Радянського Союзу та прохати про звільнення батька. Увесь час жила сподіванням, що він живий. Написала до Хрущова, але він не відповів.

Потім била себе в лоба: як я могла бути така наївна! Та весь час не могла повірити, що батько мертвий.

Повірила врешті у 1990-му. Саме тоді побачила його прізвище у списку, переданому Горбачовим Ярузельському. Під номером 627 російськими літерами виднілося: «Юлиан Луцианович, 1898 год...». Це був удар. Я відчула, немовби його вбили саме в той момент. ■

Ева Грунер із батьком

ФОТО ІЗ ПРИВАТНОГО АРХІВУ ЕВИ ГРУНЕР-ЖАРНОХ

«Український тиждень» та Польський Інститут у Києві вдячні за сприяння у підготовці публікації альманаху KARTA та особисто Тересі Кочаровській, авторці книжки «Діти Катині» / «Children of the Katyn Massacre», McFarland, USA 2006. Публікуєть із скороченням

КНИГИ УКРАЇНСЬКОЮ
ТА ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ
ПОДАРУНКОВІ ВИДАННЯ
ТА АЛЬБОМИ
МАПИ, АТЛАСИ, ПУТІВНИКИ
ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА
ЧЕКАЄМО НА ВАС ЩОДНЯ З 9:00 ДО 21:00
МУЗИКА ТА КІНО
КАНЦТОВАРИ, ЛИСТІВКИ
МІСЦЯ ДЛЯ ЧИТАННЯ
ЛІТЕРАТУРНІ ЗАХОДИ
БЕЗКОШТОВНИЙ
ІНТЕРНЕТ (WI-FI)
САЙТ МЕРЧ: WWW.BOOK-YE.COM.UA ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИН: WWW.BOOK-YE.COM.UA/SHOP

К Н И Г А Р Н Я

М. КИЇВ

вул. Лисенка, 3 тел.: (044) 235-88-54, вул. Спаська, 5 тел.: (044) 351-13-38,
пр-т Повітрофлотський, 33/2 тел.: (044) 275-67-42

М. ЛЬВІВ

пр-т Свободи, 7 тел.: (032) 235-73-68

М. ХАРКІВ

вул. Сумська, 3 тел.: (057) 731-59-49

М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

вул. Незалежності, 31 тел.: (0342) 72-29-04

М. ВІННИЦЯ

вул. Соборна, 89 тел.: (0432) 52-93-41

М. ТЕРНОПІЛЬ

вул. Валова, 7-9 тел.: (0352) 25-44-59

М. ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ

вул. Ковельська, 6 тел.: (03342) 2-19-57

www.book-ye.com.ua

І Н Т Е Р Н Е Т - М А Г А З И Н
WWW.BOOK-YE.COM.UA/SHOP

АРХЕОЛОГІЯ ВБИВСТВА ТАЄМНІ ЦВИНТАРІ НКВД У ХАРКОВІ ТА БИКІВНІ

Одним із найважливіших завдань розслідування «катинської справи» на початку 1990-х був пошук місць розстрілів та поховань в'язнів Старобільського й Осташковського таборів НКВД, де на зламі 1939–1940-го утримували тисячі поляків

**Анджей Коля,
археолог,
професор
Університету
Миколая
Коперника
(Торунь)**

Після того як німці у квітні 1943-го відкрили могили в Катині поблизу Смоленська, де було поховано бранців лише з Козельського табору, стосовно долі поляків із решти таборів не стало жодних ілюзій. Та щоб знайти місця спочинку в'язнів Осташкова й Старобільська, ми мусили чекати більш ніж 50 років.

Слід офіцерів, вивезених зі Старобільського табору, закінчувався у Харкові. Це припущення було обґрунтовано публікацією «Репорту Тартакова» спочатку (в червні 1957) в німецькому тижневику «7 Tage». Із донесення випливало, що ліквідацію польських військовослужбовців командного складу із тамтешньої «зони» виконало Харківське управління НКВД в районі містечка Дергачів, неподалік обласного центру.

Спроби ініціювати слідство у «катинській справі» польська сторона посилила після того, як у липні 1990-го в пресі Польщі з'явилися передруки з газет СРСР щодо пошуків у Харкові місця поховань бранців зі Старобільська. В результаті складних переговорів між Прокуратурою РП й радянською стороною вдалося досягти згоди, щоб до слідчих дій долучилися польські прокурори та експерти (археолог, антрополог, судме-

дексперт та експерт із уніформістики й фалеристики).

У Харкові одним із місць поховань жертв сталінських репресій був так званий Шостий квартал Лісопарку в північній частині міста, приблизно за 12 км від його центру, неподалік Белгородського шосе.

За сучасним міським адміністративним поділом ця територія належить до селища П'ятихатки. Квартал був колись густим лісом, але по війні його стали використовувати для відпочинку городян. Саме тут на зламі 1970–80-х років харківське КГБ збудувало санаторій і перетворило цю місцину на огорожений парк закладу. Сьогодні вже відомо, що алеї останнього проходили над братськими могилами жертв НКВД.

1991 року в Харкові вдалося провести зондажі на площі близько 1,3 га у північній частині колишньої рекреаційної зони. Безпосередньо перед приїздом слідчої групи цю територію було відгороджено від решти зелених насаджень.

Археологічні дослідження 1994–1996 років дали підстави стверджувати, що лінія встановленого в 1991-му паркану точно визначала межу цвинтаря з південного боку. Отож варто сумніватися, що харківському КГБ бракувало знання точної локалізації цвинтаря, в чому його спів-

робітники намагалися тоді переконати польських експертів.

Обсяг робіт, реалізований у Харкові 1991 року впродовж двох тижнів, охоплював 49 розвідувальних шурфів різного розміру.

У більшості випадків натрапляли на материковий ґрунт у вигляді добре втрамбованої лесової глини. Проте чотири шурфи вивели на ями. Результатом їх дослідження стала ексгумація двох масових поховань із останками польських офіцерів (загалом 161 кістяк), а також двох могил, де знайшли собі спокій місцеві мешканці. Усі були вбиті пострілом у потилицю.

ФОТО З АРХІВУ ІННІ ЛАТВИНСЬКОЇ. «МЕМОРИАЛ»

Один із шурфів дійшов до ями, заповненої різними речами польського походження, що були опалені вогнем. Роботи, організовані з участю польських спеціалістів у Харкові, досягли своєї мети: наявність у Шостому кварталі Лісопарку братських могил польських в'язнів зі Старобільського табору було підтверджено.

До проведення наступних досліджень узялася Рада охорони пам'яті боротьби і мучеництва (ROPWiM) на чолі зі своїм новим генеральним секретарем Анджеєм Пшевозником.

У порядку археологічного рекогносціювання 1994 року було виконано зондаж за допо-

могою ручних бурів. Свердливали кожні два метри на вузлах координатної сітки. Це гарантувало локалізацію будь-якого масового поховання. У 1994-му було пророблено 440 зондувань. Результатом робіт стала локалізація 11 поховань на названій території.

Для перевірки попередньої ідентифікації одна з гіпотетично польських могил і друга, радянська, були досліджені археологічно шурфами 2х2 м до шару людських останків.

У польській – те, що залишилось від тіл, супроводжували фрагменти офіцерських мундирів (помітною мірою вже зотлілі). Черепи мали вхідний

отвір у районі потилиці й вихідний – на чолі. Серед вмісту поховання було чимало польських речей (військові гудзики, шкіряне форменне взуття, посуд та особисті речі), а також чисельні гільзи від набоїв револьвера (наган) і гвинтівки Мосіна.

У випадку гіпотетично радянської могили, де було закладено шурф 2х2 м, вже від глибини 80 см почали з'являтися останки молодих чоловіків по кілька осіб у шарі. Вони мали такі самі сліди від пострілів у потилиці. Серед вмісту могили знайдено було чоботи військового зразка з гумовою підошвою, а також червоноармійський гудзик. Усе це підтверджувало припущення про масове поховання радянських солдатів.

Важливою частиною досліджень 1994 року була локалізація на цвинтарищі так званої чорної дороги. Про її існування повідомив свідок злочину Митрофан Сиромятніков, якому було вже за 80, під час допиту, проведеного в порядку слідства.

Виявилося, що «чорна дорога» – це присипана пічним шлаком петля, котра забезпечувала під'їзд машин із тілами вбитих. Як відомо, ліквідація польських офіцерів відбувалася під час весняного бездоріжжя у квітні – на початку травня 1940 року.

Рекогносціювальні археологічні роботи 1994-го дали змогу методично реалізувати програму подальших досліджень цвинтарища. Робота тривала в Харкові у 1995 та 1996 роках упродовж восьми місяців.

Це уможливило локалізацію всіх 75 братських могил різного розміру й форми. Розташовані вони були обабіч відкритої 1994 року «чорної дороги».

Із 75 ям у 15 збереглися останки польських офіцерів; решта 60 виявилися масовими похованнями громадян СРСР, у котрих захоронено було 2 098 осіб, переважно чоловіків, хоча траплялись і жінки.

Розкопки поховань місцевого населення були зумовлені потребою з'ясувати його радянську належність, що означало відмову від ретельних досліджень. Найчастіше екстмували тільки верхній шар скелетів. Це були могили помітно менші за

1991 РІК.
Початок екстмувації останків польських військовополонених у Харкові

польські, в них було від кількох до кількадесяти осіб (за винятком двох – із більш ніж сотнею небіжчиків).

Наявність у вмісті цих поховань великої кількості гільз дає змогу припускати, що розстрілювали часом на місці. Висновок підтверджує одна з досліджених ям, де в матеріку були знайдені кільканадцять револьверних куль, що ввійшли в землю майже вертикально. Отож можна припустити, що туди часом укидали ще живих людей і дострілювали їх безпосередньо там.

Усі ці об'єкти належить визнати масовими похованнями місцевого населення – жертв сталінських репресій 1938–1939 років. На користь цього свідчать як археологічні знахідки (бідний супровідний матеріал, відсутність речей польського виробництва, взуття російських фабрик), так і антропологічні (занедбані зуби жертв, коронки з неблагородних металів).

У 15 польських похованнях, за докладними підрахунками антропологів, упокоїлося 4 302 особи.

Найбільше з них, з огляду на певні моменти, можна визнати таким, що було призначене для перших етапів зі Старобільська. Розміри його були 14x4 м. Згідно з підрахунками антропологів (ексгумацію вдалося провести лише на 2/3), там лежало близько 1 025 осіб, виключно чоловіків.

Воно було єдиним, куди в'їжджали розвантажитись автомобілі, які привозили поляків із місця страти в будинку НКВД в центрі Харкова. Схил заїзду до могили було досліджено археологічно. Про неї згадував Сиромятніков, який приїжджав сюди вивантажувати тіла перших розстріляних. На його думку, вона могла вмістити не менш ніж 500 осіб. Як видно, його оцінка виявилася помилковою.

Великими були й два наступні поховання: одне, завбільшки 13x3,3 м, містило 718, друге, 8x5 м, – 673 тіла. В інших чотирьох лежало 329, 303, 390 та 244 особи. У найменших двох польських могилах налічувалося 35 і 48 тіл. Останки в усіх похованнях поляків, які дослідили в 1994–

1996 роках, були чоловічими. Єдиний жіночий скелет у польській могилі ідентифікували під час шурфування 1991 року.

Стан збереження тіл у польських похованнях був дуже різний. У чотирьох – останки зазнали майже цілковитого розкладу м'яких тканин. У решті 11 – збереглись у стані жировоску.

Причиною такого перетворення була дощова вода, яка, збираючись у могилах, законсервувала спресовані під власною вагою тіла, що покоїлися

У «мокрих» могилах тіла, а в «сухих» – кістяки залягали в кілька шарів. Зазвичай останні було шість-вісім, і товщина їх на момент ексгумації становила 70–80 см. У Харкові не спостерігалося штабелювання розстріляних, як у Катині. У декотрих могилах розміщення їх було цілком безладне: усе вказує на те, що вбитих попросту скидали із краю ями.

Спроби знищення цвинтаря за допомогою буріння та хіміреактивів, як тепер відомо з архівних джерел, були реалізовані

КОПАЛИНИ ПРАВДИ.
Перші знахідки

на непроникному для неї глиняному дні. Таким чином, вони опинилися немов у заповненому басейні.

Під час ексгумації учасники робіт постійно мушили вичерпувати воду з цих поховань. Зокрема із кожної з двох великих могил довелося вилити понад 300 відер.

У Харкові багатьом жертвам кати зв'язували руки за спиною (так само, як у Катині та Медному). Зазвичай для цього брали конопляні мотузки стандартної довжини зі спеціальною петлею на кінці. Іноді користувалися кабелем чи просто дротом.

ще 1969 року. Саме цього часу стосуються утворення, які добре читалися під час досліджень масових поховань. Їх було зроблено бурами діаметром 60–80 см, які сягали до самого дна могил. Було досліджено 130 місць такого втручання. Бур перемелював і перемішував кістяки й залишки тіл.

Ідентифікувати польські поховання було нескладно. Людські останки супроводжувалися особистими речами й фрагментами офіцерського обмундирування. Особливо це стосувалося «мокрих» могил, де порівняно добре збереглися мундири й шинелі, кашкети,

багато особистих речей і навіть деякі документи.

Під час ексгумації було знайдено близько 1 тис. документів і нотаток у різному стані, а також добре збережені в мундирах та шинелях кілька тисяч польських злотих у банкнотах.

Серед харківських знахідок варті особливої уваги численні комплекти шахових фігур, дерев'яні портсигари, а також інші рельєфні зображення. Наприклад, на деяких із них можна побачити зображення церкви у Старобільську, часто зі словами «на згадку».

Дуже важливою для програми досліджень у Харкові була ідентифікація імен польських офіцерів, які знаходилися на різних предметах. Досі вдалося встановити понад 300 імен бранців Старобільського табору.

Харківські знахідки, крім того, містили 20 польських прізвищ, яких немає у згаданому переліку, що вимагає додаткових досліджень. Додаткових досліджень вимагає – питання наявності в польських могилах у Харкові 4 302 осіб: це майже на 500 більше, ніж кількість бранців – громадян Речі Посполитої, вивезених зі Старобільська у травні 1940-го.

Дослідження, організовані в Харкові у 1994–1996 роках не змогли впоратися з усіма завданнями, що їх поставила Рада охорони пам'яті боротьби і мучеництва у зв'язку з «катинською справою». Уже від кінця 1990-х було продовжено спроби з'ясувати місця поховання 3 435 поляків із «Українського списку», що були відправлені на смерть тим самим рішенням радянського керівництва 5 березня 1940 року.

Ідеться про вирок 11 тис. осіб, утримуваним у в'язницях колишніх міст Східної Польщі. Спираючись на записку шефа КГБ СРСР Александра Шелепіна для Нікіти Хрущова від 9 березня 1959 року, варто прийняти факт, що насправді 1940 року розстріляли 7 305 осіб.

На підставі наказу наркома Лаврентія Берії від 22 березня 1940-го з тис. поляків із Західної України відправили до в'язниць центральних областей СРСР, до Києва, Харкова й Херсона. Етапованих туди було розстріляно й поховано на та-

емних цвинтарях НКВД поблизу цих міст.

У випадку столиці України таке кладовище було розташоване за 15 км на схід від її центру, у 19 – 20-му кварталах Дніпровського лісу Дарницького лісництва, неподалік невеличкого в ті часи поселення Биківня.

Цю територію площею близько 5 га 20 березня 1937 року було надано рішенням Київської міськради для «спецпотреб» НКВД. Проте ще влітку 1936-го тут розпочалося будівництво чекістського «спецоб'єкта» з під'їзною дорогою та високим дерев'яним парканом. Цей цвинтар став місцем останнього спочинку багатьох тисяч жертв сталінських репресій – «ворогів народу» – мешканців Києва та області, що були розстріляні у в'язницях НКВД у 1937–1941 роках.

У повоєнні часи кладовища в Биківні не охороняли і воно стало об'єктом «розкопок» «скарбошукачів».

Щоб з'ясувати «походження» (!) цього цвинтаря, 1971 року створили спеціальну комісію, яка свідомо сфальшувала висновки, пояснюючи громадськості, що на ньому в 1941–1943-му були поховані жертви німецько-фашистських окупантів.

Тоді ж такі КГБ організував таємні розкопки, під час яких ло-

західноєвропейського походження, головним чином польського (зокрема й із золота), правди тоді так і не відкрили. 6 травня 1988 року в Биківні на встановленому обеліску з'явився напис: «Вічна пам'ять! Тут поховані 6 329 радянських солдатів, партизан, підпільників та мирних громадян, закатованих фашистськими окупантами у 1941–1945 роках».

Проте вже невдовзі під впливом київської громади, зокрема завдяки тиску столичного «Меморіалу», Рада Міністрів УРСР 8 грудня 1988 року прийняла рішення продовжити розслід у «биківнянській справі». І тільки тоді слідча група прокуратури УРСР «знайшла» більш ніж 250 свідків, що підтвердили реальні обставини сталінських репресій у Києві, а чергова (!) ексгумація дослідила в похованнях речі, що належали 14 особам, які були репресовані й убиті в 1937–1938 роках.

У результаті – 21 березня 1989 року Державна комісія вперше офіційно оголосила, що в Биківні поховані жертви сталінських репресій.

Початок робіт на місці поховань у 2001-му та їх продовження у 2006–2007-му й 2011–2012 роках став можливим на підставі угоди між Радою охорони пам'яті боротьби і мучеництва та Державною міжвідомчою комісією у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій, що її створила Рада Міністрів України.

Польська експедиція весь час діяла в Биківні спільно із представниками України. У тих роботах брали участь представники комісії, зокрема досвідчений знавець архівних джерел на цю тему, відставний прокурор Андрій Амонс.

У перший рік досліджень було локалізовано 41 поховання, розкопки яких засвідчили сліди попередніх ексгумацій. Їх вміст був порушений, а останки перемішані. На підставі знахідок з'ясували, що там захоронені жертви 1937–1938 років.

В одній із ям дослідники констатували цілковиту відсутність людських останків. Вона (3,5х3,5 м і 2,3 м завглибшки) містила виключно предмети польського походження, переважно військового обмундирування кінця ▶

МОЖНА ПРИПУСТИТИ, ЩО ДО МОГИЛ ЧАСОМ УКИДАЛИ ЩЕ ЖИВИХ ЛЮДЕЙ І ДОСТРІЛЮВАЛИ ЇХ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ТАМ

калізували 207 братських могил і викопали останки з 805 осіб.

Тільки у другій половині 1980-х у результаті поступової демократизації життя й «гласності» Биківня знову опинилася в центрі суспільного обговорення. 24 грудня 1987 року там запрацювала друга державна комісія, створена Міністерством внутрішніх справ Української РСР.

Під час організованих згодом робіт відкрито було 68 масових поховань з останками 2 518 людей. Попри те що на більшості знайдених черепів констатували сліди пострілів зі зброї, типової для НКВД, а в могилах виявили багато предметів

1930-х років. Тут було знайдено 259 штук цивільних та військових чобіт. На гумових набійках деяких офіцерських вдалося відчитати виробника (наприклад, Sanok).

Серед вмісту поховання були виявлені сильно пошкоджені фрагменти шкіряних плащів, чорного грубого сукна та інших тканин. А ще польські монети (в кількості два екземпляри 1923 та 1928 років емісії), гудзики з написом Poland, два металеві гудзики з гербовим орлом і написом PKP (Polskie Koleje Państwowe – «Польська державна залізниця». – **Пер.**), портмоне з тисненням золоченим написом Miejsce Piastowe (містечко на півдні Польщі. – **Пер.**), фрагмент шкіри з тисненням тим-таки орлом та відбитком печатки Stanisławów, військова плакетка із зображенням солдата, який стріляє, та написом Za III...Garn. Modlin 1934. Цю яму можна вважати за умисне поховання речей, що належали вбитим полякам.

Дослідження 2001 року дали змогу зафіксувати факт перепланування цвинтарища. Майже в усіх шурфах, а також у розкопаних похованнях було досліджено прояви антропогенного впливу: для нівелювання місцевості сюди був навезений шар піску завтовшки від 60 до 120 см. Подекуди його глибина перевищувала 2 м. Під ним виразно проявлялися сліди колишньої денної поверхні, яку перетинали сліди втручання у поховання. Таким чином, на територію, де спочили жертви Биківні, було привезено кілька тисяч кубометрів піску, швидше за все, для маскування слідів могил.

2006 року розкопки там тривали впродовж майже трьох місяців. За допомогою ручного бура вдалося локалізувати ще 155 братських могил, що давало змогу підтвердити наявність принаймні 196 поховань і три ями з речовим заповненням без людських останків.

Із 64 могил, які були досліджені розкопками того року, 21 виявилася польською. Всі досліджені поховання раніше вже були об'єктом ексгумацій, але не надто старанних. Про те, що у 21 могилі лежали тіла громадян Речі Посполитої, свідчили знахідки речей виключно польського та західноєвропейського

У Харкові та Биківні знайшли кілька тисяч речей польського походження

походження загальною кількістю 1 622 предмети.

Серед цих предметів виявлено фрагменти польських військових мундирів, велику кількість гудзиків з орлом, монети різних номіналів, медальйони, плакетки, хрестики, чоботи військового взірця, особисті речі (гребінці, щітки, окуляри, металеві кухлі) з написами латинськими літерами назв польських фірм. Було і два предмети з прізвищами: Антоні Карись та Й. Лобаз (Antoni Karyś і J. Łobaza). Друге – фігурує серед інших польських жертв «Українського катинського списку», тоді як Антоні Кариса в ньому немає.

Антропологічний аналіз останків, що були досліджені в польських могилах, дає змогу стверджувати: тут поховані щонайменше 562 особи (висновок зроблено на підставі підрахунків щелеп, стегнових кісток або ж кількості знайдених у похованні пар чобіт).

Найчастіше жертв убивали з першого пострілу, проте часом на черепі видно було два, три, а то й чотири вхідні отвори.

Розкопки 2007 року тривали від 31 липня до 30 жовтня.

Із досліджених того сезону 45 братських могил 33 виявилися польськими, всі поховання були в минулому ексгумовані: 1971, 1987 або 1989 року. Антропологічний аналіз дав підстави стверджувати, що у 33 польських похованнях лежало щонайменше 926 осіб, із яких цілком імовірно – 16 жінок. Із цих могил дістали 1 923 штуки чобіт, отже, можна припустити, що вони належали 961 людині. Це підтверджує висновки антропологічного аналізу (різниця між підрахунками становить близько 3,5%).

Дослідження в Биківні 2007 року цілком підтвердили припущення, що саме на цьому цвинтарі жертв НКВД упокоїлися поляки, чий імена ввійшли до «Українського катинського списку». На це вказував не тільки археологічний контекст: у похованнях громадян Польщі було досліджено близько 4 тис. датованих міжвоєнним часом предметів, виготовлених власне в ній та в інших західноєвропейських країнах. На кількох предметах були прочитані польські прізвища (J. Łobaza, Józef Naglik, Fr. Strzelecki, Ludw. Dworzak, kpt.

Gronowski), що були в «Українському катинському списку».

До 2007 року в Биківнянських могилах вдалося дослідити останки щонайменше 1 488 поляків, убитих у Києві. Аналізуючи ексгумації минулих літ із погляду планіграфії польських поховань, можна було припустити, що в центральній частині цвинтарища, можливо, містяться ще 10–15 могил громадян Речі Посполитої.

Згоду на завершення ексгумації близько 100 поховань у Биківні, приблизне розташування яких було з'ясовано у 2001-му та 2006–2007 роках, вдалося дістати лише 2011-го. Від квітня до червня того року було досліджено 90 могил, із них 15 виявилися польськими й містили останки 492 жертв, котрих також можна пов'язувати з

фігурантами «Українського катинського списку».

Через червневу спеку не вдалося завершити ексгумацію ще восьми могил, локалізованих на смузі лісової дороги, що перетинала цвинтар. Ці дослідження здійснили тільки 2012

роках) знайдено загалом 1 178 речей, виготовлених у Польщі, які лежали разом із людськими останками. Водночас у цих похованнях відсутні були речі радянського виробництва. Як і решта інших, усі ці могили зазнали недбалої ексгумації в 1971 році. Знайдені предмети (головним чином, особисті предмети щоденного вжитку, а також елементи обмундирування) були передані для експертизи до Інституту археології Національної академії наук України.

Останки загиблих поховані у відведеному на цвинтарі місці, де має постати збудований Польщею меморіал. Комплекс у Биківні буде четвертим – після Катині, Медного й Харкова, – що увічнить пам'ять майже 2 тис. польських жертв сталінського режиму. ■

НА КІЛЬКОХ ПРЕДМЕТАХ БУЛИ ПРОЧИТАНІ ПОЛЬСЬКІ ПРИЗВИЩА, ЩО БУЛИ В «УКРАЇНСЬКОМУ КАТИНСЬКОМУ СПИСКУ»

року. Серед тих поховань знайдено й одне польське, в якому виявили останки 12 осіб.

Отже, з більш ніж 200 могил на цвинтарі в Биківні польськими виявилися 70. У 16 з останніх (що були ексгумовані у 2011 та 2012

ПОРТСИГАР ДЛЯ ЗОХНИ

«Ця жінка добре пам'ятала день, коли народилася англійська королева, а також день проголошення Другої Речі Посполитої Польської і багато чого ще більш та менш значущого. За кілька місяців до нашого приїзду пані Зоф'я відсвяткувала свій 101-й день народження. І все, що для нас було історією, для неї – просто її життям:»

«Зохна, бо я Зоф'я. А він мене називав Зохна. А так, то ні! Ні, він не був зазвичай надто чуйним, сентиментальним! Хоча... Якось прийшов до мене. Сидимо. Говоримо. Раптом запала хвилька абсолютної тиші. Він каже: «Хотів би вам щось сказати» (згадуючи це, пані Зоф'я тихенько захихотіла). Я йому кажу: «Слухаю!» А він – бух – бух на коліна переді мною і каже: «Кохаю вас, прошу, щоби ви стали моєю дружиною!» На колінах! Мене це так роздратувало, бо насправді мене тим заскочив. Так роздратувало це колінування – я вирішила, що це комедія якась! За два тижні він приходив, приносить листа й говорить, що отримав його з дому і що всі дуже втішені, бо має наречену. Я

йому сказала чекати, а він написав, що вже має наречену! Був такий прудкий у всіх своїх справах. Я навіть покохала його потім. Не була то така любов, як, знаєте, в кіно – «ох-ах». Таке спокійне, таке навіть трохи розважне кохання.

І тому життя з ним мала спокійне. Добре було. Добре жили з ним... Але... Та війна все зруйнувала!»

«Десь на початку грудня, а був це рік 1939-й отримала від чоловіка листівку зі Старобільська. У тій листівці писав, що здоровий, що йому добре, що може писати, й перелічив знайомих офіцерів, яких там зустрів. У 1940 році, в перших днях квітня отримала листа із святковими великодніми побажаннями, і такого самого листа отримав батько чоловіка. І відтоді про нього нічого не чула».

70 років потому пані Бартницька пригадувала останні чутки, які долинали про долю її чоловіка з СРСР, із самого сходу України: «Брат чоловіка колись там – не

знаю коли – контактував із якимись військовими чинами. Один навіть у брата в гостях бував. І якийсь довідався від нього, як мій чоловік писав, що був у Старобільську. Він тоді сказав брату: «Його вже нема. Тільки не можна про це говорити».

Колишній агроном, поручик резерву Зігмунт Бартницький зник за кілька місяців до свого 38-го дня народження. Проте, що з ним трапилось, не можна було говорити 50 років.

Під час ексгумації в Харкові серед десятків інших знайшли дерев'яний портсигар. У середині нього хтось вирізбив послання: «Найдорожчі Зохні. Кохаю і сумую».

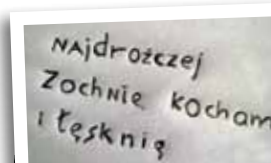
Я не маю жодних підстав стверджувати, що цей напис зробив у свої останні дні Зігмунт Бартницький. Але дуже хочу вірити в це. І думаю, так воно є.

Адже найдорожча Зохна прожила з тим коханням 102 роки».

Із книжки Олександра Зінченка «Година пауги. Українські сторінки Катині»

Зохна і Зігмунт Бартницькі з донькою Галиною

Факсиміле різьблення

Портсигари з Харкова (фонди Катинського музею у Варшаві)

СОСНИ ЯК ХРЕСТИ

Андрій Амонс:
«Стінки між українськими і польськими могилами могли сягати всього 30–40 сантиметрів»

Спілкувалися
**Олександр
Зінченко,
Роман
Кабачій**

Військовий прокурор Київського військового округу у відставці Андрій Амонс є одним із тих ентузіастів, кого можна вважати людиною-інституцією. На його долю випало кілька важких років після реабілітації незаконно репресованих. Відтак контроль над дослідженнями польського «катинського списку» в Україні. Останні 11 років – у архівних та археологічних пошуках жертв у Биківні, що під Києвом. Там днями відкривається Меморіал жертв політичних репресій. Про це і не тільки в розмові з Андрієм Івановичем.

У. Т.: Відколи ви зацікавилися Биківнею і Катинською трагедією?

– Цим питанням почав займатися ще 1988 року, будучи прокурором, коли було схвалено Закон про жертви політичних репресій. Тоді справи про реабілітацію пішли потоком, і всі працівники прокуратури в порядку «суспільного навантаження» щомісяця, окрім своєї роботи, зобов'язані були проглядати 10–15 справ. Потім перейшов до новоствореного відділу, сподіваючись, що там робота буде легшою, ніж до цього. Проте виявилася важчою. Там працював до виходу на пенсію, до 2001 року. Спершу на посаді рядового прокурора, відтак старшого, потім став заступником начальника відділу та начальником відділу. Себто пройшов усією драбиною.

Чесно кажучи, робота спершу не сподобалася взагалі. Я до неї ставився негативно близько півтора року. А вже 1991-го зрозумів, що застосовувати до цих справ методику на-

шого часу не можна. Вони своєрідні, геть інші, тож і розглядати їх треба інакше. Коли отримуєш справу [сучасну], то вивчаєш її, йдеш до суду, відпрацьовуєш кожен процесуальний документ, протокол і пишеш, правильно чи ні. Тут же не можна було вірити нічому, стільки фальсифікацій, що ніякого часу би не вистачило вчитати ті теки. Немає доказової бази, того, іншого, а людей за-суджували, розстрілювали. Для мене це було незрозумілим і навіть неприйнятним. За що?! Згодом, коли ми вже певну методику виробили, зрозуміли, що це суцільна фальсифікація і людей убивали ні за цапову душу. Що це був масовий процес, замовлення, планове винищення.

Важливо наголосити, повернувшись до цієї теми за 20 років, що ми не були до цього готові. Ніхто не проводив із нами жодних занять. Мали вчитися самі. Непросто було й тому, що старші прокурори, керівники, котрі пройшли війну, ставилися до реабілітації по-іншому. Коли Україна 1991 року отримала незалежність, стало легше. А 1989-го за «не такий» вислів чи сумнів можна було добряче постраждати. Я особисто з цим стикався, коли мене запитували: «Ось бачиш, де Камчатка? Так поїдеш її обживати!»

**«ШПИГУНИ»
ТА «ФАШИСТИ»**

У. Т.: Як часто траплялося так, що з тих кіп справ, котрі вам

БУЛИ

ФОТО З ОСОБИСТОГО АРХІВУ АНДРІЯ АМОНСА

принесли, ви людину не реабілітовували?

– Були такі. Але ж ми працювали за радянським законом. Закон України про реабілітацію було схвалено лише 1991-го. Система була така: органи КГБ приносили теками напрацьований матеріал, найпростіші справи відправляли на реабілітацію автоматично, а складніші надходили до прокуратури. Військова прокуратура займалася військовим шпіонажем. Питання були доволі складні, позаяк вони реабілітовувалися за статтями ще радянського часу, а поняття шпіонажу було широким.

Приміром, надання відомостей про побут, продукти, взаємовідносини людей вважа-

лося шпигунською інформацією. Визначити було справді важкувато, зважаючи на те, що до цього ти був звичайним прокурором, котрий тепер мав зануритися в мул цих засекречених майже 70 років документів. Легше було працювати зі справами щодо явних убивств.

У. Т.: Найбільше «шпигували» на користь яких країн?

– Дуже масово репресовані поляки та німці, вони підпадали під спецнаказ. Решту вбивали не перебираючи. Стосовно поляків був окремий наказ 00485 і 00439 – стосовно німців. Фактично брали за національною ознакою. Як саме? Залучали домові книги, мало не телефонні, вписували всі прізвища, звіряли їх за домоуправліннями та приходили з арештом. А там уже й стаття була готова, під неї й «шили» справу. Вдома знаходили листи або ж сліди спілкування із родичами, що жили за кордоном, особливо це було характерно для західних областей. Підпадали під шпіонаж – усі шпіони. Я зараз так думаю, що всі національності за межами Союзу вважалися шпигами. Передусім із країн, які оточували СРСР. Румунські, угорські, болгарські, польські, німецькі, фінські, латвійські, естонські. Англіїці були, китайці траплялися – кого лишень не було... Це зараз смішно, а тоді людям не до сміху було.

У. Т.: Це при тому, що китайців могли вважати японськими шпигунами, румунів – грецькими...

– За такими справами писали докладні. «Шпигунські групи» розбивалися на мережі: за японським шпіонажем – той-то, за румунським – той-то. Коли мені ці добірки потрапили до рук, я зауважив, що там по 10–12 справ. По румунах ідуть спершу два румуни. А відтак росіяни-українці. І написано «звербовані». Тож два румуни мали залучити решту 10. При цьому всіх із Європи називали фашистами. Це ми зараз звикли до слів «німецький фашизм». А тоді клеймували і польський, і румунський фашизми. Вся Європа була фашистською.

30 ТИСЯЧ ЖЕРТВ БИКІВНІ

У. Т.: Один із репресованих як радянською владою, так і німецьким окупаційним режимом, голова комісії «Реабілітовані історією» в Херсоні Август Вірлич, вважає, що комуністи винищували кращих, натомість німці – всіх підряд. Чи можна погодитися з цією тезою на основі биковнянських списків?

– Слід відпрацьовувати кожну групу. Якщо поставити мету знайти викладацький склад, керівників, партфункціонерів, міністрів, будь ласка. Ось, приміром, нарком фінансів Василенко, колишній мер Києва. У 2011 році знайшли годинник капітана Шелипіна, начальника Чернігівського управління обласної міліції. Він приїхав до Києва, де його арештували і розстріляли. У Биківні взагалі лежать усі начальники обласних міліцій, їх тоді десятеро було – це результат операції з «проникнення троцькістів в органи міліції та НКВД». Кожен новий голова управління прибирав кадри попередника.

Взагалі-то в енкаведистів не було вже аж такого оскраженілого прагнення вбивати. Коли почалися репресії, чимало з них цього терору не сприйняли. Висловлювали сумніви, протестували. Мені, як начальнику відділу реабілітації, приносили щодня по 50 справ. Чому я в госпіталі довго лежав?! Нормальною людиною на 10 справ ще вистачить. А 50 доводилося читати «по-ленінськи», тобто за діагоналлю.

У. Т.: Вони розстрілювали швидше, ніж ви встигали читати.

– Ви знаєте, скільки виконавців з'їхали з глузду? Пили, багато хто стрілявся. Тепер про це говорити «не популярно». В 1939–1940 роках почали вбивати тих, хто стріляв у 1937–1938-му. Але і без того не витримували – вішалися.

У 1939-му був такий замнаркому Кабулов. Просидів тут півроку, потім до Москви перевели. Він зробив тотальну перевірку і виявив, що за цими справами нерідко немає акта про розстріл, є лише постанова про арешт. Щодо київських справ ▶

так було в 40% випадків. Я так розумію: розстрілювали комендант і його помічник. Після розстрілу наїються, а тут ще акти писати? На звіти бракувало часу. Розстрілювали щонайменше 100 осіб на добу.

Віктор Ющенко свого часу заявив, що в Биківні було знищено 150 тис. людей. А ви спробуйте їх розстріляти! Щоб убити реальні для Биківні 30 тис., треба було щодня стріляти, тож навіть 31 грудня вироки виконували. Їх же не били, як у Бабиному Яру, з кулеметів. Усе було процесуально дотримано. Приводили в окрему камеру. Сидів прокурор, лікар. Комендант із помічником були ззаду. Запитували: «Ти Іванов Іван Петрович? – Так. – Постановою Двійки / Трійки / Військового Трибуналу вас засуджено до вищої міри покарання». Руки відразу скручували, виводили, бабах, лікар фіксує смерть, прокурор переконується.

Чимало енкаведистів кажуть: «Ми виконували наказ». Вони гади, звісно! Добирали контингент відповідний. Їм за чотири години треба було розстріляти сто осіб, з 10-ї вечора до 2-ї ночі. Потім вивозили на Биківню і до 6-ї ранку мали закопати трупи. Жінка одного із таких працівників Шлепченка (ще те прізвище!) потім свідчила, що чоловік приходив додому напідпитку і читав «Короткий курс історії ВКП(б)». Надихався. Він себе переконував, що «ворогів народу» стріляє, аби в собі це заглушити.

Зрозумійте, 100 людей розстріляти навіть зброя не витримає і перегріється. Не виключено, що вони вбивали поспішно з двох-трьох пістолетів. Щоби уникнути розливу крові (бо коли стріляли з браунінга дев'яткою в потилицю через вихідний отвір, то було багато крові), перейшли на малокаліберний Марголіна. Але в кого міцний череп, доводилося дострілювати по кілька разів. У деяких людей до п'яти отворів у черепі.

У. Т.: Була справа, яка запам'яталася вам своєю несправедливістю?

– Через мене пройшло близько 20 тис. справ. Ось Сергій

Білокінь по справі Павла Полющого видав книжку. Це колишній командувач гвардії Миколи П, генерал армії. Був тут директором Музею України. У 1937-му арештували, під час допиту вбили. Арештували його жінку та сестру. А вони, ні мало ні багато, внучки Дениса Давидова.

Для книжки про репресії 1941-го, яку я готую, шукаю спонсора. За трьома списками по Києву знайшов уже до тисячі осіб. Із них, гадаю, 400 – це польські справи. Але в 1956 році польські з 1941-го були спалені. Є список: 50/50 поляки й українці. Українські є, польських годі й сліду шукати. Але ж вони всі ра-

«щодо якоїсь катинської справи». Але згодом так склалося, що я таки на цю зустріч не поїхав. Наприкінці 1991-го до нашого відділу з Генпрокуратури надійшла биківнянська справа. У 1994-му, коли вона потрапила до мене, приїхав заступник генпрокурора Польщі Стефан Снежко. І розповів, що у них катинська справа із биківнянською об'єднана. Я отримав одразу дві – катинську по Харкову, і по Биківні. З часом я став тим прокурором, який веде катинську справу в Україні.

У. Т.: Що було відомо до вас по катинському сліду в Києві?

– Попередні радянські комі-

Завершальний етап розкопок у Биківні

зом сиділи. Читаю українські і розумію, що людей із польських така сама доля спіткала. Цікавий професорський склад, студенти-відмінники Київського університету. Цілу групу з 12 осіб звинуватили в націоналізмі й 1941-го розстріляли. У справах студентські книжки...

«КАТИНСЬКИЙ СПИСОК» В УКРАЇНІ

У. Т.: Коли ви вперше почули про Катинь?

– В 1991 році мене викликав перший заступник прокурора округу й каже, мовляв, приїхала польська делегація, треба зустрітися, надати допомогу

сї, що працювали в Биківні у 1971, 1987 та 1989 роках, перекладали всю відповідальність на німців. Чому? Тому що стріляли з іноземної зброї. Але вже 1971-го були знайдені незаперечні докази, що до цього злочину причетний НКВД. Що саме знаходили, матеріалів не розголошували, і, гадаю, що весь час діяла конкретна вказівка: «Можете копати що завгодно, але висновок має бути про німців».

Уже 1971-го знаходили польські речі, документи тощо. Зібрали п'ять мішків документів, серед яких і звинувачувальні вироки, і особисті документи, листи. Розкопки ж

велися «під дашком» КГБ. Ці мішки вони спалили. Була котельня на березі Дніпра, і чоловік, який їх палив, за кілька днів «трагічно загинув». Я спілкувався з його братом – все спихнули на схильність до алкоголю. Тож усі документи знищені, хоч тоді вони були незрівнянно кращої якості.

Усі радянські комісії працювали на знищення слідів. При цьому заохочувалося мародерство з боку чорних археологів. Чудово знаючи, що там ведуться незаконні розкопки, грабіж. У подальші роки, після 1971-го, нагнали техніку, трактори, і все, що було нагорі, передавали. Скелети, кості, черепи –

Знайшли дев'ять поховань з лівого боку, де мені раніше показували. Одне, друге – українські. Наприкінці, ближче до перехрестя, знаходимо могилу, а в ній польські речі. Військові, збережені. Трупів не було.

ЧОМУ РАДЯНЬСКА ВЛАДА НАТРАВИЛА ЧОРНИХ АРХЕОЛОГІВ – ТАМ ВИГІДНО БУЛО КОПАТИ!

Пальта, мундири, особисті речі, чоботи (нарахували 101 пару). Я потім зрозумів, як це було: спершу стріляли, відтак знімали речі. Поруч із

Краще годували, їм залишили гроші, коштовності, документи. Чому рада влада натравила чорних археологів – там вигідно було копати! Знаходили зуби: золоті, платинові, причому з клеймом європейського майстра та іншої проби. Персні: у поляків прийнято їх підписувати, приміром, гравіювали дату шлюбу й ініціали чоловіка і дружини або його одного.

У прикордонників були так звані нестерельники – круглі алюмінієві жетончики, що склалися з двох частин. На них зазначено прізвище, місце та рік народження, віросповідання. Один знаходимо, на ньому написано Naglik. Відшукали його доньку. А поруч із ним іще шестеро прикордонників, а цих уже за списком можна ідентифікувати, вони всі на заставі за Вінницею служили, на кордоні до 1939 року. Бо як сиділи разом, так їх і розстрілювали, також вкупі.

МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ

У. Т.: Окрім українців та поляків, хто ще похований у Биківні?

– Понад 30 національностей. Греки є, китайці. На мою думку, багатонаціональний склад вказує на суть терору. У 2007 році ми розкопали поховання біля дороги, де були 26 узбеків-червоноармійців. Вочевидь, вийшли з оточення, їх і розстріляли. Монети при них вказують на 1940–1941 роки. Варто зазначити, що ховали в шаховому порядку, немає так щоби окремо ряди українських могил, а ряди польських. Стіни між ними могли сягати 30–40 см. Деякі могили «довантажували». Коли розстріляли польський контингент, доповнювали українськими тілами. Сосен спершу не було, їх насадили згодом. Вони як хрести були.

У. Т.: Наскільки важливе на сьогодні відкриття меморіалу в Биківні?

– Це велике досягнення, адже тут центр України, а в кожному обласному центрі було по два-три такі цвинтарі. Якщо це об'єднати, питання історичної пам'яті буде зрушене з місця. У нас досі чимало людей навіть не підозрюють, де загинули і де поховані їхні діди-прадіди. ■

ФОТО: ПОЛЬОТР ПОГОМЕЛЬСЬКИЙ, ПОЛЬСЬКЕ РАДІО, 2017 РІК

усе передушили та розкидали по території. Навезли 1,5 м ґрунту й засипали.

У. Т.: Ви знали, де є в Биківні польські могили?

– Спершу вважав, що близько чотирьох-п'яти могил є польськими. Дані я обрахував, ґрунтуючись на результатах експертизи, 1995 року. Може із 300 осіб. І лише 2001-го, коли створили Комісію з ушанування пам'яті жертв політичних репресій, поляки запропонували провести розкопки-дослідження. Було це наприкінці 2001-го. Почали шурфувати в Биківні. Карти не було.

Прокурор Андрій Амонс спостерігає за дослідженням поховань жертв сталінських репресій

в'язницею також для мотлоху ями копали. Коли почалися наступні розкопки, у 2006–2007, 2011–2012 роках, знайшли майже все по поляках. Українські я не рахую, надто багато. У процентному вираженні з того, що викопували, 30% були польськими. На сьогодні польський слід відпрацьовано в Биківні повністю.

У. Т.: Чи були безпосередні ідентифікатори, за якими можна було щось з'ясувати?

– Щодо поляків це легко. У наших тюрмах вони мали привілейований статус. Їм обіцяли, що всі вони вийдуть.

1971 рік.
КГБ копається
у минулому

Биківня «за першою категорією»

Автор:
Вахтанг
Кіпіані,
головний
редактор
сайта
«Історична
правда»

Щороку в травні до лісового масиву, що навпроти селища Биківня на околиці Києва, з'їжджаються сотні людей. Тут, на 4,5 га соснового бору, є одна з найбільших братських могил комуністичних часів. Біля траси споруджено пам'ятник, а в лісі – меморіал, увінчаний кількадеметровим хрестом. Люди їдуть сюди, щоби поклонитися праху тисяч безвинно репресованих співвітчизників, помолитися за їхні душі, запалити свічку пам'яті...

Як 20 років тому було кілька сотень невинуватих відвідувачів, так і нині так само. І, мабуть, не помилюся, сказавши, що й люди ті самі, хіба старші стали на два десятки років. Хіба в перші помаранчеві роки

учасників відзначення жертв Биківні було трохи більше, ніж зазвичай, за рахунок почту президента Ющенка, але відтак і цього не стало.

Кияни воліють не зауважувати цього місця. Історія трагедії не стала частиною їхнього життєвого досвіду, ніяк не позначилася на світогляді. Відвідини місця не перетворилися бодай на ритуальну культурну практику. Спадщина Биківні не відрефлектована, що неабияк відрізняє її від єврейських, польських і білоруських трагедій ХХ століття.

Українська спільнота рівно півсотні років тому вперше дізналася про те, що в передміському лісі напередодні війни відбувалися нічні поховання репресованих «за першою катего-

рією». Таким евфемізмом тоді в паперах НКВД і партійних органів користувались, коли треба було не привертати увагу до слова «вбити». Правда тоді малесенькими краплями спробувала просочитись крізь прямі заборони і «какбычегоневышло».

Театральний режисер і шістдесятник Лесь Танюк у своїх щоденниках (свого часу мені випала нагода прочитати кілька машинописних томів, тепер вони більш доступні в уривках у двотомнику під назвою «Лінія життя», що його видало «Фоліо») пише, що восени 1962 року він, художниця Алла Горська і поет Василь Симоненко були призначені до складу комісії від Клубу творчої молоді, що мала розслідувати злочини «сталінського періоду порушення законності».

На слід біківнянських розстрілів активістів вивели реабілітовані й очевидці вбивств 1930-х років. За першої ж нагоди поїхали до лісу. Побачене приголомшило. «Знайшли ці жахливі сліди – вимиті з ґрунту черепи, простріляні кулями. Серед них і дитячі, кістяки, рештки одягу».

Усім, і родичам репресованих, і ветеранам, і владі було байдуже до того, що місцеві мешканці потроху мародерствували, шукаючи коштовні речі, виривали зі щелеп золоті зуби... За наслідками побаченого КТМівці склали «Меморандум № 3». Він був надісланий до партійних органів, ходив і в самвидаві. Дисидентам порадили «не лізти» в цю тему, мовляв, немає тут чого шукати, позаяк там нібито стояв німецький концтабір.

Натомість старожили Біківні розповіли, що все було з точністю до навпаки. Люди згадували, що незабаром після приходу німці влаштували «показові» розкопки за участю представників Міжнародного комітету Червоного Хреста. Точно так само, як і у Вінниці, Львові та... Катині. Остання паралель просто напрошуеться.

8 січня 1971 року Танюк написав лист членові політбюро ЦК КПРС, першому секретареві ЦК КПУ Петрові Шелесту, де вказав, що у похованнях біля Біківні дуже вірогідно поховано багатьох відомих людей – від письменника Івана Микитенка до колишнього ... НКВС Станіслава Реденса, врешті-решт, «це братська могила відомих державних і партійних діячів, від Скрипника до Постішева...» Він просив віддати шану всім похованим у тому соновому лісі, провести ексгумацію і перепоховати кістки по людськи.

Відповіді не було. Власне, сам Танюк уже був змушений перебраться до Москви, адже там можна було працювати і не потрапити за ґрати, як більшість його друзів. Аллу Горську знайшли вбитою у Василькові. Василя Симоненка звіряче побили міліціонери, і незабаром він помер. В січні 1972 року відбувся гігантський «покіс» усіх неблагонадійних. Тема сталінських злочинів сама собою

пішла під бюрократичне сукно та в найнижчі шухляди. Куди лишень і можна було писати...

І лише за 15 років, спочатку тоненькою вервечкою, а відтак ширшим потоком люди повернулися до того лісу. Влітку 1987 року група членів Спілки письменників і журналістів після відвідин Біківні надіслала до ЦК КПУ та Київського міському партії лист, де виклала необхідність упорядкувати лі-

КИЯНИ ВОЛІЮТЬ НЕ ЗАУВАЖУВАТИ ЦЬОГО МІСЦЯ, ІСТОРІЯ ТРАГЕДІЇ НЕ СТАЛА ЧАСТИНОЮ ЇХНЬОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ

сові поховання та встановити пам'ятник «загиблим радянським громадянам».

Віяли квітневі протяги «ускорення» і «гласності», тож партія не могла зовсім проігнорувати думку громадськості. Було створено комісію на чолі з міністром МВД УРСР Іваном Гладушем, яка через пресу повідомила: «У Раді Міністрів УРСР. У Дарницькому лісництві м. Києва виявлено останки радянських громадян, знищених німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни. Створено урядову комісію, якій доручено провести обстеження ділянки місцевості, забезпечити відповідні експертизи, документування,

організацію їхнього перепоховання». В'їзд до лісу заборонили.

6 травня 1988 року відбулося відкриття монумента. Напис свідчив: «У братській могилі поховано 6329 радянських воїнів, партизанів, підпільників, мирних громадян, закатованих фашистськими окупантами у 1941–1945 рр.» Справді, неподалік (приблизно в 4,5 км від місця масових поховань) в роки війни був Дарницький концтабір, через який пройшли 300 тис. людей, де було закатовано 68 тис. осіб. Але ж для мешканців селища та членів ініціативної групи «Меморіалу» вже тоді не було таємницею, хто насправді скоїв той злочин. Зверніть увагу на цифру «1945». Цікаво, які такі фашисти могли тоді закатувати громадян Радянського Союзу, коли ще восени 1944-го територію УРСР було визволено від німецьких окупантів?..

15 липня 1988-го відбувся перший альтернативний мітинг у Біківні. І лише наприкінці року московська «Літературная газета» у статті її київського кореспондента Сергія Кисельова подала правдиву версію цих поховань.

Після публікації у всесоюзній газеті партійні органи змінили тактику, визнавши: так, є поховання людей, розстріляних в часи сталінщини, але є й ті, що з'явилися в часи окупації.

Микола Лисенко, один із перших дослідників цієї теми, в книжці «Біківня: злочин без ка- ▶

2011 рік викрив фальсифікацію радянських спецслужб

ФОТО: ПЬОТР РОГОЖЕЛЬСЬКИЙ, «ПОЛЬСЬКЕ РАДІО», 2011 РІК

яття» докладно показує етапи боротьби меморіальців за право знати правду й говорити її вголос. За наполяганням громадськості було створено ще одну (четверту за ліком) комісію, до складу якої ввійшли і представники нещодавно створеного товариства «Меморіал». Попередні комісії, формовані відповідно 1944, 1971 та 1987 року, публікували «неспростовні» висновки, що винуватці злочину – нацисти. Незабаром, 1988 року, прокуратура УРСР знову порушила кримінальну справу за фактом виявлення людських останків. До речі, цифри кількості знайдених останків і жертв загалом дуже різняться – від 6323 і до кількох сотень тисяч загиблих.

Розстрілів як таких у Биківні не було. Єдиний випадок згадують літні люди: у вересні 1941-го працівники НКВС конвоювали до лісу велику групу радянських солдатів у польовій формі. Всі вони були страчені. Документів, які пролили б світло на цей епізод, наскільки відомо, наразі не знайдено.

Механізм страт загалом уже відомий. Протягом 1937–1941 років з київських в'язниць, зокрема тюрми НКВС, що була у відомому Жовтневому палаці, та спецкорпусу «Лук'янівки», вантажівками до лісу звозили тіла закатованих «політичних злочинців».

Дев'ятнадцятий і двадцятий квартали лісу було перекрито зеленим парканом, який цілодобово охороняли. На дорозі, що вела до місць поховань, селяни бачили сліди крові (один свідок розповів комісії, що особисто допомагав відмивати від крові спецавтомашину чекістів).

Рішення про «розстріл за першою категорією» ухвалю-

ним написом «В. А. Бриль, 16.09.37 р.». В архіві вдалося відшукати справу за № 17643 Бриля Володимира Антоновича, 1899 року народження, білоруса, уродженця с. Загір'я Новогрудського району Барановицької області, зоотехнік, заарештованого 24 листопада 1937-го за звинуваченням у «проведенні шпигунської діяльності».

Доречно навести деякі фрагменти зі справи: «...Працюючи керуючим племгоспу Рудянського бурякорадгоспу, проводив шкідницьку підричну роботу, направлену на знищення племінного молодняка, внаслідок чого падіж становив 11 відсотків». Також «шпигун» збирав і передавав «фашистській Німеччині» інформацію про стан справ у племрадгоспі, виконання планових завдань, розмір зарплати тощо.

Півроку проти заарештованого Бриля не проводилось жодних слідчих дій (принаймні справа їх не фіксує), аж доки 27 березня 1938-го він написав зізнання (самообмова, за словами тодішнього сталінського опричника Андрія Вишинського, «цариця доказів»), хоча конкретних прикладів шпигунства не вказує. Втім, вони, зрештою, і не знадобилися.

Постановою «трійки» нещасного розстріляли. А 1957 року повністю реабілітували, заклавши справу за відсутністю складу злочину. І якби не той мундштук, рідні й досі б не знали місяця поховання «шпигуна-зоотехніка» Бриля.

Це лише одна історія. Натомість їх десятки тисяч. Українські, російські, німецькі, єврейські, польські, латиські прізвища. Зайдіть до книгарні – чи знайдете книжку про Биківню? Навряд. Тоді як у будь-якій польській книгарні побачите не один десяток видань про Катинь: наукові розвідки, мемуари, есе, навіть книжки-іграшки. Поляки переживають свої трагедії і поступово звільняються від фантомного болю. Розкриття правди про злочини тоталітаризму почалося в СРСР та Польщі майже одночасно. Але свій шлях ми наразі не пройшли. Хоча б і до Биківні, що в кількох кілометрах від Києва. ■

РОЗКРИТТЯ ПРАВДИ ПРО ЗЛОЧИНИ ТОТАЛІТАРИЗМУ ПОЧАЛОСЯ В СРСР ТА ПОЛЬЩІ ОДНОЧАСНО, АЛЕ СВІЙ ШЛЯХ УКРАЇНА ДОСІ НЕ ПРОЙШЛА

вали «двійки» і «трійки» УНКВС по Київській області. В архіві столичної міськради слідчі знайшли й долучили до справи рішення «міської ради трудящих» про відведення земельної ділянки в Дарницькому лісництві «для спеціальних потреб НКВС».

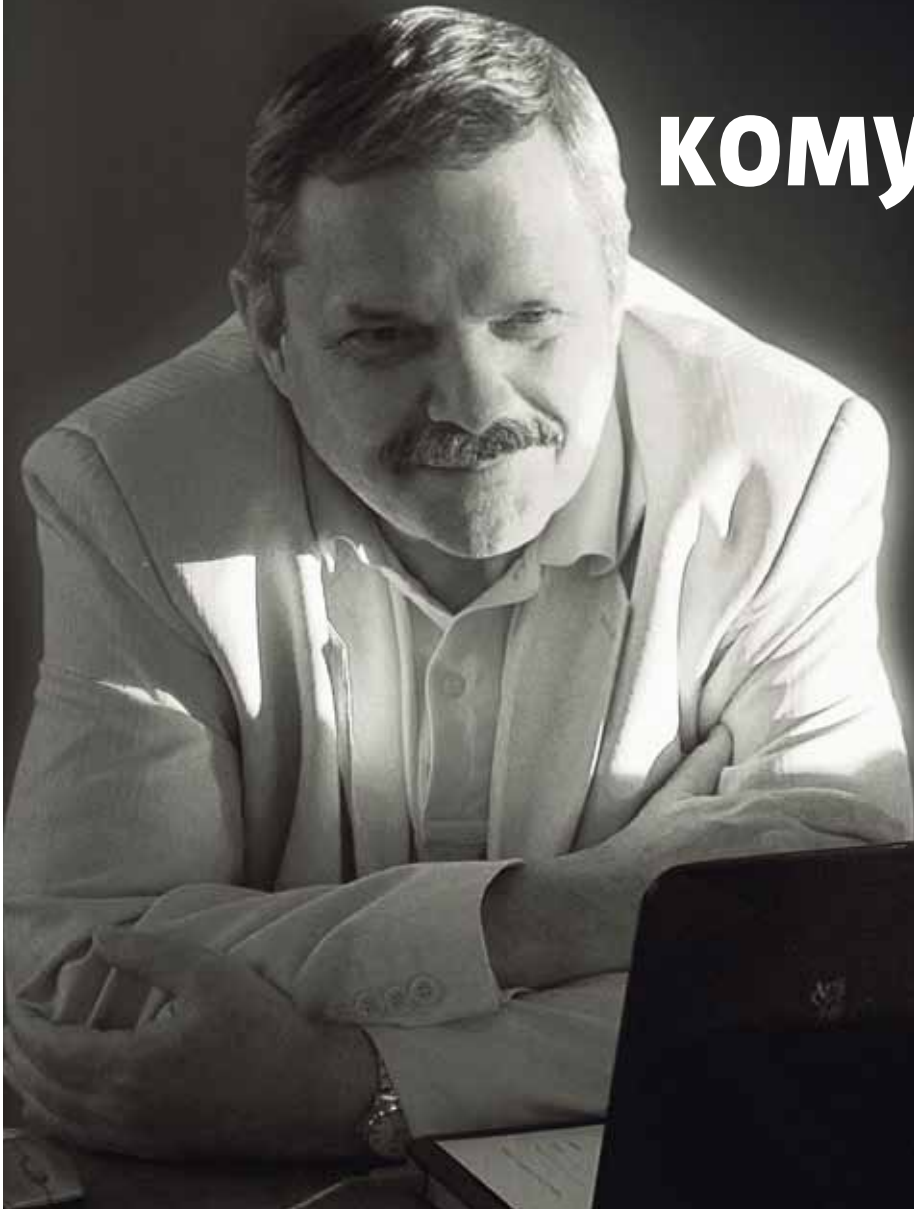
Тіла звалювали до ям, перешипуючи вапном. Саме тому, а ще й за плином часу, не можна ідентифікувати особистість більшості загиблих. Але є винятки. 1989 року до слідчої групи звернувся киянин Климов, який знайшов біля однієї з могил мундштук з вигравіюва-

ФОТО: ПЬОТР ПОСМЕЛЬСЬКИЙ, «ПОЛЬСЬКЕ РАДІО», 2011 РІК

Як стерти кайнову печатку комунізму?

Поміж непам'яттю,
злопам'яттю
і зціленням пам'яті

Ці рядки пишуться в момент, коли Україна сповна випиває чашу гіркої отрути. На очах усього світу розгортається наступ сил, метою яких є замінити нашу державність на геополітичний проект «Русского міра», масштабно закроєного в Кремлі й «благопристойно» озвученого Патріархом Московським.

Задум неприховано відвертий і всім очевидний. І що оче-

Автор:
Мирослав
Маринович

видніший він, то незрозумілішим є майже гіпноітичний параліч українського суспільства. У чому річ? Чи справді народ неспроможний управляти самим собою?

Припускаю, що відповіді на це запитання можна порізному, але чи не найголовніша відповідь пов'язана з минулим. Адже траєкторію нашого нинішнього руху – чи масштаби заціпеніння – визначає наша-таки історія. Отже, що

саме в цій історії детермінує нашу нинішню (дай Боже, тимчасову) поразку?

Тімоті Снайдер не міг назвати своєї книжки якимось інакше: землі, що їх накрив ідеологічний морок комунізму, були справді «скривавленими» – землями на крові. Люди гинули без ліку і в страшних муках. І їхня гідність, і самі життя просто втратили будь-яку цінність. Кати впивалися всездозволеністю й безкарністю – хто доти

сумнівався в реальності диявола, міг легко розпізнати його хижий погляд в очах енкаведистів і партноменклатурників.

Усі ці звірства не минали безслідно. Вони повисали в носфері Землі страшним тягарем нерозкаяного й неспокутуваного гріха. Якби на згадані «скривавлені землі» можна було подивитися крізь якийсь «прилад морального бачення», то на мапі проступили б точки особливо інтенсивного світіння людського болю, спричиненого комунізмом: катівні галицьких міст, Вінниця, Биківня, Харків, Катинь, Соловки, Воркута, Норильськ, Колима, Магадан, Мордовія, Перм – 268 позицій у першому-ліпшому переліку найрізноманітніших советських «...лагів».

Тягар накопиченого гріха є невидимим, тож не одному поколінню здавалося, ніби все це якось розсмокчеться, і коли не зауважувати цієї прихованої маси отрути, то можна якось «вирулити», побудувати краще життя.

Нинішня ситуація в Україні засвідчує: ні, не вдасться. Кожен неспокутуваний злочин, кожен незагоєний біль, кожен непочутий стогін – це небезпечні «шлаки», що утворюються від порушення Божого Закону. Якщо їх не вивести вчасно із суспільного організму, нейтралізувавши у спосіб правосуддя й каяття, вони щораз більше отруюватимуть його.

Однак засудження діянь комунізму впирається в невидимі, але доволі потужні стіни.

Добровільна суспільна амнезія. Щоб урятувати дітей від карального меча влади, батьки мовчали про свої родинні трагедії і про звірства комуністів. Ось чому молодші покоління виростили ідеологічними манкуртами, свято переконаними у справедливості червоного ладу. Сьогодні ці діти – дідусі й бабусі, які «свідчать» про прекрасне життя за більшовиків і отруюють душі тепер уже своїх онуків.

Нав'язане викривлення історії. Прекрасно про це сказав свідок сталінського насильства над історією Віктор Кравченко: «Навіть гігантська брехня, повторювана безконтрастно, пускає коріння. Сталін

знав це задовго до того, як таке відкриття зробив Гітлер. Я дивився і бачив, як жахливі фальсифікації, спершу прийняті під тиском, згодом набувають визнання як безсумнівні «факти», особливо серед молоді, якій бракує особистого досвіду, щоб засумніватися в них...» Сьогодні путінське гасло: «Не дамо сфальсифікувати історію» означає не що інше, як «не дамо очистити історію від комуністичного фальсифікату». Проте відновити історичну справедливість і порятувати суспільне сумління від накопиченої кривди без відновлення правди минулого не вдасться.

ПОДОЛАТИ НЕПАМ'ЯТЬ ОЗНАЧАЄ ПОВЕРНУТИ СОБІ ВТРАЧЕНУ ПАМ'ЯТЬ, ТОЧНІШЕ – ПРАВДУ ІСТОРІЇ

Лінійність логіки «другого друга – мій друг», «другого ворога – мій ворог», чи навпаки. Згаданий момент вводить людство у світглядний, а то й у психічний конфлікт, який досі не надавався до вирішення. Жодна людина з нормальним глуздом не може виправдати злочини нацистів, а тому ліквідація цього режиму – добро. Отже, кожен його ворог –

наш друг. Однак один із учасників антигітлерівської коаліції – сталінський СРСР – вступив у війну на боці свого тодішнього союзника, Третього Рейху, і разом із ним відповідальний за розв'язання злочинної Другої світової війни. Отож до 22 червня 1941 року формула «другого ворога – мій ворог» означала, що СРСР як сателіт злочинця Гітлера був ворогом усього цивілізованому людству – що й підтвердила Ліга Націй. Ось чому спільні паради німецької та радянської армій на окупованих територіях – це паради співників-злочинців. І, відповідно, кожен, хто боровся проти режиму Сталіна, має бути пошанований людством як герой і захисник добра.

Як бачимо, тут немає класичної ситуації боротьби добра зі злом. Злочинних режимів було два: вони спершу дружно розв'язали війну, а потім один із них зрадив другий і вони зчепились у кривавому герці. А люди стали заручниками жорстоких диктаторів. Ось чому боєць Червоної армії, що окупував Польщу чи вів безглузду фінську кампанію, був виконавцем злочинних наказів, тоді як той самий радянський солдат, що зламав хребет гітлерівській армії під Сталінградом і дійшов до Берліна, був героєм і визволителем.

Різна етична шкала оцінювання нацистських і комуністичних злочинів. Наша неспроможність вирішити проблему нелінійності зла у ХХ столітті призводить до викривлення етичних мірок його оцінювання. Зойки невинних жертв у катівнях гестапо вражають нашу увагу і сприймаються як легітимна підстава для боротьби з нацизмом. Зойки невинних жертв у катівнях НКВД/КГБ залишають нас байдужими, не служать у наших очах достатньою підставою для боротьби з комунізмом і спонукають лише до цинічних розважань про «неминучу плату за утвердження великої держави».

Проте як нам бути із запитанням Лешко Колаковського: «Хіба зек, що вмирав у Воркуті, мав почуватися задоволеним і щасливим від того, що він уникнув такої самої участі в Дахау?»

Чи ми маємо відмахнутися від остороги Алена Безансона:

«Треба опиратися спокусі розглядати одну смерть як жорстокішу за своєю природою, ніж інша: на жодну з них неможливо подивитися зблизька. Ніхто не знає, що відчувала дитина, вдихаючи газ «циклон Б» чи вмираючи з голоду в українській хаті. Позаяк людей убивали за межами будь-якого правового поля, потрібно казати, що вони всі – й одні, й другі – загинули жакливо, адже були невинними?»

Спротив Європи. Нео-смісленість і незасудженість злочинів комунізму – це проблема не тільки посткомуністичного простору, а й усього глобалізованого світу. Вся система світової безпеки була вибудована в Ялті на згаданій ідеологічній формулі: «Нацизм – абсолютне зло, комунізм – переможець цього зла, а тому – добро». За 20 років до цього моменту здавалося, що епоха Ялти вичерпала свій історичний ресурс, – сьогодні очевидно, що у світі ще надто багато чинників, які хотіли б повернути його порядок до звичного статусу-кво. Однак забуті злочини комунізму волають до європейського сумління, і доки їх не буде покайно визнано, доти марно сподіватися на загальноєвропейське порозуміння. Консенсусу в питаннях геополітичної, військової та енергетичної безпеки дійти не вдасться, доки не буде досягнуто нового спільного знаменника в питанні історичної пам'яті, а відтак й історичної справедливості. Ось чому перезавантаження історичної пам'яті Європи є *sine qua non* (необхідною передумовою) успішної реалізації континентальних цивілізаційних проєктів.

Небезпека суду. Багато дисидентів вважали, що судовий процес проти виконавців злочинів комунізму підірвав би будь-який лад у суспільстві, бо перетворив би його на місиво помсти, обмови й цинічного зведення порохунків. Адже той державний устрій робив винуватими всіх: не лише суддів чи прокурорів, а й учителів, що навчали школярів облудної доктрини; лікарів, що відмовлялися надавати допомогу «ворогам народу»; робітників, що підіймали руку на зборах на підтримку кривавих судилищ; і на-

віть батьків, що приховували перед своїми дітьми правду про комуністичні звірства. Хто мав би тоді бути суддями?!

Я особисто був переконаний: злочин комунізму настільки страхотливий, що він, як і діяння Каїна, не підлягає людському судові. «І вмістив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його» (Бут. 4:15). Цим самим Всевишній не виводить братовбивцю з-під суду й кари, а лише залишає їх за собою. У такому табу на людське покарання виразно вчувається настановна апостола Павла: «Не мститься самі, улюблені, але дайте місце гніву Божому, бо написано: Мені помста належить, Я відплачу, говорить Господь» (Рим. 12:19).

Проте десь ми зробили фатальну помилку. Бо ж, оголтовшись від переляку 1991 року, нерозкаяна комуністична еліта змінила прапори, але не свій стиль урядування. Злочини епохи Леоніда Кучми – це наслідок безкарності за звірства комунізму. Помаранчева рево-

зуміла річ, для мене спокусливим бачиться запропонувати українському суспільству запозичити іспанський досвід і задля збереження суспільного миру в умовах конфліктної історичної пам'яті прийняти Акт про тимчасову амнезію. Мовляв, коли ми заспокоїмося й навчимося разом будувати щасливішу державу, нам легше буде примиритися з минулим. Але такий вихід можна запропонувати лише тому народові, який уміє дотримуватися соціального договору. Українці таким умінням поки що не відзначаються.

Виявлені злочини комунізму слід визнати кримінальними й осудними. Без цього в суспільстві формується небезпечний релятивізм, який підриває основу правосуддя взагалі.

Усі, хто почувається жертвою, мають провести іспит сумління, для чого їм потрібні правда історії й засудження комунізму. Бо жертва злочину, яка мстить, втрачає свою моральну невинність і ризикує стати джерелом кривди сама. Комунізм не був би таким страшним і небезпечним, якби не живився тими ілюзіями чи спокусами, які панують у кожному з нас. І не міг би щоразу відроджуватися, хай і в інших ідеологічних варіантах, якби не знаходив опору в нашій сліпоті й гріховності.

Тому це правда, що забуті злочини волають до Неба, але волають вони не про помсту й кару, а про нагальну потребу преображення людської душі. Душі невинно убієнних не заспокояться, якщо на місце нашої непам'яті прийде місиво злопам'ятностей і ворожнечі. Від цього ота ракова пухлина невизнаних і неспокутуваних злочинів не розсмокчеться.

Нам потрібні мудрість і смирення, щоб, називаючи злочини й злочинців своїми іменами, ми сприйняли феномен комунізму не лише як кривду, заподіяну нам кимось, а і як гріх усього народу, який не оперся спокусі понести Кесарю те, що належало Богові. Лише звернувши покайно на правильний шлях, ми здобудемо собі право бути на боці Судді. ■

ЗАБУТІ ЗЛОЧИНИ ВОЛАЮТЬ ДО НЕБА, АЛЕ ВОЛАЮТЬ ВОНИ НЕ ПРО ПОМСТУ Й КАРУ, А ПРО НАГАЛЬНУ ПОТРЕБУ ПРЕОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

люція з її простонародним гаслом «Бандитам – тюрми!» стала новою спробою запустити механізм верховенства права. Але знову – не сталося. Тому сьогодні головний виконавець насильства над виборчим правом – Сергій Ківалов – із рекламного ролика вчить народ, що таке справедливість, і стає автором антиукраїнських законів. Тому на запорізькій землі, яка чи не найбільше постраждала від червоного Голодомору, осмілілі комуністи зводять пам'ятник ініціаторові цього геноциду – Сталіну – й домагаються заборони синьо-жовтого прапора.

ВИСНОВКИ

Подолати непам'ять означає повернути собі втрачену пам'ять; точніше – правду історії. Зро-

Польський
Інститут
Київ

Польський Інститут

культурного і публічного життя. це сучасна європейська інституція, що реалізує авторські проекти та підтримує українських партнерів у презентації польської культури та суспільства.

представництво міністерства закордонних справ республіки польща, метою діяльності якого є популяризація польського наукового, культурного і публічного життя. це сучасна європейська інституція, що реалізує авторські проекти та підтримує українських партнерів у презентації польської культури та суспільства.

www.polinist.kiev.ua